

İkinci Kuşak Anılarında Erzurum ve Civarında Emeni Zulmü

Gürsoy Solmaz*

Bir devlet adamı “Tarih, en büyük muallim-i siyasettir. Hiçbir fert onun rahle-i tedrisinden müstağni (verdiği derse ilgisiz) kalamaz” der.¹

Yukarıdaki sözlere rehber olabilecek, günümüzde de yaşadığımız bir kısım olayların hatırımıza getirdiği 18. yüzyılda yaşamış Sarı Mehmet Paşa ise şöyle diyor:

“Sultanlık ancak devlet adamları ile (rical), devlet adamları ancak mal ile mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetimle olur. Yani devlet düzeni rical iledir ve askerinin ayakta durması hazine parasıyladır ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir ve iyi hâl iledir ve ülkenin bayındırlığı da adalet, iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz.”²

Tarih kitapları yukarıdaki anlatımları pekiştirir nitelikte Selçuklu tarihinden şu ibret dolu olayı yazarlar:

“Oğuzların eline düştüğü vakit Sultan Sencer'den böyle muazzam bir saltanatın

nasıl perişan olup bu hale geldiğini sordular. O da cevaben: Büyük işleri küçük adamlara ve küçük işleri büyük adamlara verdiğimden. Çünkü küçük adamlar büyük işleri yapamadılar ve büyük adamlar da küçük işleri yapmaya tenezzül etmediler. Bunu bir şerefsizlik saydılar. Her iki cihetten işler kötüleşti. Memleket sarsıldı. Devlet ve ordu bozuldu., dedi. Ve aşağıdaki anlama gelen beyti söyledi. - Her ne kadar iş akıllı adamların kârı değilse de yine akıllı insanlardan başkasına iş buyurma.³

Bütün bunlar Doğu’lu bir filozofun dediği “Tarih kâinatın vicdanıdır” sözünü hatırlatıyor.

Bu vicdan muhasebesi sonunda aklımıza başlık yazımıza uygun olabilecek pek çok ilginç olaylar geliyor. Yazacağımız olaylar bir tarihi sıra teşkil etmiyor. Fakat dün bugün ilişkisi içinde tarihin tekerrür ettiği ve ibret sahnesi olduğunu da hatırlatmıyor değil.

Ermeni soykırım iddialarının gündeme geldiği bu günlerde Urfalı Mateos diye bilinen ve Ortaçağ da yaşamış aynı zamanda Ermeni din adamı olan ve tarihçilerin “Urfalı Mateos” diye adlandırdıkları ve XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıl başlarında yaşamış olan ve yaşadığı dönemdeki olayları görgü şahidi olmak sıfatıyla anlatan Ermeni müellifi Mathieo/ Mateos “Vekayi-Name” adlı eserinde: Türklerin daha Anadolu’ya yerleşmedikleri 1071 öncesi yıllarda (Yunanlıların mirasçısı olduklarını söyledikleri) Bizanslılar tarafından Ermenilerin nasıl yerlerinden yurtlarından Anadolu’ya dağıldıklarını anlatır. Eserinde Roma, Bizans, Grek tabirlerini aynı kasıtlı kullanan Mateos, Türklerin henüz Anadolu’ya gelmedikleri mesela 994 yılındaki Bizans Ermeni ilişkisi için yazar ki : “(994) yılında Büyük Roma dükü büyük bir ordu ile beraber Ermenistan’a karşı yürüdü; Hıristi-

(*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Cemal Kutay, Tarih Ne Zaman İbrettir, İstanbul 1980, s.7
(2) Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler, hzrl. H.Rağıp Uğural, İzmir 1990, s.98
(3) Devletşah, Tezkire-i Devlet Şah, çvr.Necati Lugal, İstanbul 1990, C.I, s.283

yanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirdi ve esaret altına aldı. O, zehirli bir yılan gibi her yere ölüm götürdü ve böylelikle, dinsiz milletlerin (Müslümanların) yerini tutmuş oldu.”⁴

“Vaktiyle Türk ve Arap boyunduruğu altında kazandığı alışkanlık neticesi her tarz hükümete uymak hususunda” yetenekli yaratılmış olan Ermeniler⁵ Türklerin Anadolu’ya hâkim olmaya başladıkları 1064 yılından itibaren Lozan Antlaşması’nın yapıldığı 1923 yılına kadar en rahat şekilde yaşamışlardır. Gitmeyenler de zaten her Türk vatandaşı gibi Türk Devletinin müşfik kollarında hayatlarını sürdürmektedirler. Bu arada oyunbozan taraf hep kendileri olmuşken, daima Türklerin hoşgörü ve korumacılığını görmüşlerdir. Lozan Antlaşmasıyla da kendi istekleriyle gidecekleri yerlere gitmişlerdir. Şayet denildiği gibi bir katliam söz konusu olsa idi Yeni Türkiye idaresi onların dış ülkelere rahatça çıkmalarını ve bu içerikteki bilgileri ifşa etmelerine imkân tanır mıydı? Üstelik Lozan ile Türkiye’den göç edenlerin sayısı o kadar fazla olabilir miydi?

Birinci Dünya Harbi’nin asıl nedeni kısaca İngiltere ile Almanya arasındaki ekonomik yarışma idi. Elbette diğer sebepleri de hatırlamak yerinde olur. Buna bağlı olarak İtilaf ve müttefik grup devletler haliyle meydana gelmişti. Osmanlı idaresi neden sonra Birinci Dünya savaşına dâhil olmuştu. Bu dâhilin sebebi ise Osmanlı idaresinin özellikle Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları (1878) gereği kaybettiği toprakları bu fırsattan yararlanarak geri almak diye bilinmektedir. Gel gör ki Osmanlı idaresi, değil kaybettiği toprakları geri almak, bilakis Anadolu’nun neredeyse tamamını elden çıkardığı Mondros’u imzalamak gibi bir sonla karşı karşıya kalmıştı. Bu düşünce o günkü Ermenilerin Osmanlılardan toprak koparma düşünceleriyle aynıdır. Yani Ermenilerde o kargaşadan yararlanmak istemişlerdir. Osmanlı’nın beklediği olmadığı gibi Ermenilerinde bu beklentisi sonuç ver-

memiştir. Üstelik Ermeniler idare edilen ve müstakil olmayanlardır.

Ermeniler de Birinci Dünya Harbi’nin o gergefinde ve kargaşalıktan yararlanarak faaliyetlerini su yüzüne çıkarmışlardır. Nasıl ki Osmanlı idaresi bu savaşta istediği sonuca ulaşamamış bilakis işgale uğramışsa aynı son Ermeniler içinde tecelli etmiştir. Yani o fırsatla Osmanlıdan toprak kazanma gayretleri bildiği gibi bir tepki ile karşılaşmış ve çok gerekli Tehcir Kanunu’na muhatap olmuşlardır. Bu düşünceler doğrultusunda Birinci Dünya Harbi’ni başlatan Osmanlılar değildir. Gerek Ermenilerle ilgili ve gerekse diğer negatif oluşumların asıl sorumlusunun Birinci Dünya Harbi’ni başlatan devletler olması gerekir. Osmanlı bu savaşı ilk başlatan olmadığı için haliyle Ermeni olaylarının da baş müsebbibi gibi gösterilmemesi gerekir.

Zincirleme trafik kazasında ilk neden kazanın olmasına sebep olan ilk vasıtalarlardır. Çarpışan onlarca arabadan kaza sebebinin en son gelip çarpan arabada aramak mantık ilmine bile tezat teşkil eder. Fakat görülen o ki ceza son çarpan arabaya kesilmiştir.

Fransız parlamentosundaki soykırım kararına yine Urfalı Mateos’tan cevap verelim. Urfalı Mateos, Haçlı Seferlerindeki Franklar için der ki, “Onlar(yani Franklar) dostlar arasında muhabbet ve şenliği kaldırdılar ve her yerde ihanet ve nefret yaydılar”⁶

Ermenilerin buldukları Doğu bölgesinden Anadolu’ya dağılımları da Bizanslılar eliyle olmuştur. Konuyla ilgili Yine aynı müellif der ki : “493(10 Mart 1044-10 Mart 1045) yılının başlangıcında Bizans imparatoru Monomah bütün Grek memleketinin askerlerini topladı ve onları (şimdi Kars’a bağlı bir köy olan) Anı şehrini talep etmek üzere şarka

(4) Urfalı Mateos, Vekayi-Name (952-1136)çvr.Hrant D.Andreasyan, II.Baskı Ankara 1987, s.43)

(5) Edvar Dulaurier, “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1928, s.140 (günümüz Türkçesine çvr .Gürsoy Solmaz:Türkiyat Araştırmaları Dergisi sayı:XIV.1998 Erzurum)

(6) Urfalı Mateos, Vekayi-Name (952-1136)çvr.Hrant D.andreasyan, II.Baskı , s.229

sevk etti. Bu muazzam ordunun başında olan ve Ermenistan'a vali yapılmak istenen Baragamos'u gören Anı halkı Ermeni milletinin öksüz kaldığı ve krallık tahtının devredildiği için gözyaşı döktüler. Onlar, kralları Gagik ve bütün Bagratuni hanedanı için ağladılar ve Gagik'e ihanet edenler için acı lanetler okudular. Nihayet naçar bir vaziyet içine düşmüş olan (ermenî Anı halkı ve askerleri şehri (Bizanslılara) teslim ettiler. Bagratuni hanedanının devleti bu suretle yıkıldı.”⁷ Bundan sonradır ki Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey emriyle İbrahim Yinal ve Kutalmış adlı iki kumandan “Ermenistan'a karşı yürüdüler. Onlar bütün Ermenistan'ın, Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı.”

Bu ifadeler yardımıyla yapacağımız tefsirle Ermeniler ile kendilerini Bizans'ın devamını sayan Yunanlıların tarihi hasım sayılmaları gerekir. Görüldüğü gibi zaman geçmiş yağmurlar çatlakları kapatmıştır. Oysa yukarıdaki cümlelerden sezdiğimiz hile dolu Bizans yaklaşımı dostluk kisvesiyle yapılmış ve Ermeniler bundan sonra bir daha eski yurtlarına dönemeyecek kadar dağınık yaşamışlardır.

O günleri yaşamış insanlarımızla konuşarak hazırlanmış “Ermeni Vahşeti” isimli “sözlü tarih çalışması” kitabımızdan şu çarpıcı satırları sizlere aktarıyorum. Bu çalışmada Ermeni zulmünü Erzurum'dan Revan'a (Erivan) kadar yaşamış vatandaşlarımızın anlattıklarını okurken tüylerimiz diken diken oluyor. Bir kaç misalini aşağıya alıyoruz.

“Halı, kilim, keçeğe sararak yakmak... Göğüs, kalça ve çeşitli yerlerde cep açarak tuz basıp, toprak ve kum doldurmak... Kızgın şiş ile mahrem yerleri dağlamak... El ve ayaklara çivi çakmak... Cinsel organları kesmek, soğan, şişe vs. sokmak... Kazığa oturtmak, balta, kılıç gibi kesici aletlerle budamak, parçalamak... Ahr, merék, oda, cami gibi yerlere halkı doldurup buraları kundaklamak... El ve ayakları bağlayarak kurşunlamak... De-

melerini yüzmek, saç ve sakal kopartmak... Irza tecavüz; oğlun gözü önünde babanın, babanın önünde oğlun, erkeklerin yanında kadınların, kadınların önünde erkeklerin ırzlarına tecavüz ederek öldürmek ve bu vahşeti seyre zorlamak... Göz oymak, kulak kesmek, dil koparmak... Öldürülüp gömülmesine izin vermeyerek, kedi, köpek, kurt gibi hayvanlara yem etmek... Ateşe atmak, suda boğmak, yakılan insanların etini yakınlarına yedirmek... Gebe kadınların karınlarını deşmek, bebeklerini yere çalmak, çocukların boynunu koparmak...”

“... gördük ki çeşme başında bir kalabalık var. Çeşmeye yaklaşırken nutkumuz tutuldu. Dayanamayarak ağlamaya başladık. Çünkü bizim uzaktan canlı kalabalık diye gördüklerimiz civar köylerden tanıdığımız Müslüman ahaliydi. 10-12 kadar kadınıımızı kazığa oturtmuşlardı. Öyle ki, kazıklar boğazlarından ve ağızlarından çıkmıştı. Bu kadınların önünde de bir o kadar delikanlıyı kesmişlerdi. Bu olayı benimle beraber göç ettiğimiz tüm köy halkımız da gördü...”

“... Bu civarda 20 pare köyü Ermeniler kana boğdular. Ermeniler kendi aralarında, kesici, yüzücü, baltacı, yakıcı diye işbölümü yapmışlardı...”

“... Erzurum Ulu Cami'nde kavurma var dediler. Biz de gidip alalım dedik. Bir de ne görelim? Kavurma diye Türklerin etlerini tenekelere doldurmuşlar. Tenekeler kulak, burun, parmak dolu... Ve pişmiş kelleler... Meğer alalım diye gittiğimiz bizim insanlarımızın pişmiş etleriymiş...”⁸

Bu, içinizin ezilerek okuduğunuzu bildiğimiz işkencelerle Ermeniler bir milyondan fazla Müslüman Türk'ü soykırıma tâbi tutarak öldürmüşlerdir.

Ermeni vahşeti konusunda aktardıklarım ne kadar rahatsız edici, değil mi? İrkçi

(7) Urfalı Mateos, Vekayi-Name (952-1136)II.Baskı, s.80-81

(8) Fazla Bilgi için bkznz: Gürsoy Solmaz, Ermeni Vahşeti, Ankara 2002

bir yaklaşımla Ermeni düşmanlığı yapmak istemiyorum. Lâkin bir asırdır hakkımızda yazılıp çizilenlerin, anlatılanların ne kadar rahatsız edici olduğunu başka türlü anlatmak mümkün değildi.

Türk Tarih Kurumu, büyük bir hizmet yaparak TTK içinde bir “Ermeni Araştırma Merkezi” kurdu. Çok değerli araştırmacılar ve bilim adamları, Batı’daki arşivleri tek tek tarayarak Ermeni soykırımı iddialarını araştırdılar. Osmanlı Arşivleri’nde 1915 sonrası bütün dünyanın istifadesine açıldı. Ortaya çıkan sonuç şudur: “Ermeni soykırımı iddiaları tamamen hayal mahsulüdür ve gerçek dışıdır.”

Buna mukabil, Ermenilerin 19. yüzyılın sonundan itibaren Türkler üzerinde bir “etnik temizlik” hareketine giriştikleri açıkça görülmektedir.

4 Türkiye, artık bu Ermeni sorununu çözmek zorundadır. Bunun için de, Ermeni sorununu bir program dâhilinde akademik seviyede dünya kamuoyunun önüne getirmeliyiz. Bu konuda her türlü bilimsel imkâna sahip bulunuyoruz.

Ermenilerle aynı coğrafyada bin yıl dostluk içinde beraberce yaşadık. Geçmiş unutarak yeni bin yılın başında tekrar dost olmamız için hiç bir sebep yoktur.

Unutmayalım ki, bu dostluğa hepimizin ihtiyacı var.

Ermeni Katliamı ile İlgili Yapılan Kazılar

1918 yılında Ermeni komitacılar tarafından Anadolu’da Türklere yapılan soykırım ve katliam alanlarında (Van-Zeve Toplu Mezar Kazısı, Kars-Subatan Toplu Mezar Kazısı, Yeşilyayla Köyü Toplu Mezar Kazısı, Pasinler-Tımar Köyü Toplu Mezar Kazısı, Alacaköyü Toplu Mezar Kazısı, Iğdır Hakmehmet Toplu Mezar Kazısı, Iğdır Oba-köy Toplu Mezar

Kazısı, Erciş Çavuşoğlu Samanlığı Kazısı) yapılan kazılarda ortaya çıkarılan buluntular sergilenmektedir.

Buluntular arasında muskalar, düğmeler, ayyıldızlı tabaka ve kolyeler mermi kovanları; Kur’an-ı Kerim parçaları vb. bulgular yer alır.

Yapılan Kazılarda Buluntular arasında:

Van Zeve Topluluğu Mezar Kazısında Çıkarılan Eşyalar;

Kül tablası

Giysi parçaları

Düğmeler

Kız çocuğuna ait iskelete isabet eden kurşun

Balmumu ile kaplanmış muska

15 yaşında bir kıza ait örgülü saç parçası

Kars-Subatan Mezar Buluntuları

Kemer parçaları

Kolye

Giysi parçası

Tımar Köyü Toplu Mezar Buluntusu

Mermi kovanları

Porselen kapak

Porselen fincanlar

Okka

Madeni maşrapa

Ay-yıldızlı kolye

Madeni tabak

Bıçak parçası

Gümüş muska

Gümüş kemer parçaları

Gümüş bilezik

Yeşil Yayla Köyü Mezar Buluntuları

Mermi kovanları

Cüzdan parçası

Orak sapı

Ay-yıldızlı tütün tabakası

Pipo
İpek başörtü ve kadın saçı
Deri yelek
Giysi parçaları
Deri ayakkabılar
Alaca Köyü Mezar Buluntuları

Dikiş yüksüğü
Çorap şişleri
Bakır bilezikler
Sakal tarağı
Akik boncuk

Boylama muska
Bıçak
Gözlük camları
Giysi parçası ve bilezik
Kuran'ı kerim parçaları
Demir bağ
Nalın
Deri başlık

İğdır-Obaköy Mezar Buluntuları
Asma kilit
Cam tabak parçaları
Mermi kovanı

Aşağıda aynı konuyla ilgili olarak yapılmış bir anket fikir sahibi olmamıza yarayacaktır:

Ermeniler hakkındaki görüşleriniz olumlu /olumsuz mu sorusuna Erzurumluların verdiği cevaplar:

% 93 Olumsuz, % 6 Herhangi bir fikri yok, % 1 Olumlu

Ermenilerden kız alır mısınız?

% 72 Kesinlikle Hayır, % 14 Hayır, % 11 Evet, % 3 Kararsız

Ermenilere Kız verir misiniz?

% 91 Kesinlikle Hayır, % 7 Kararsız, % 1 Evet

Ermeni biriyle iş ortaklığı yapar mısınız?

% 68 Hayır, % 32 Evet

Ermeni bir patronun emrinde çalışır mısınız?

% 59 Hayır, % 33 Evet, % 8 Fark etmez

İş yerinizde ermeni işçiler çalıştırır mısınız?

% 69 Evet, % 23 Hayır, % 8 Fark etmez

Ermeni bir doktora muayene olur musunuz?

% 81 Evet, % 19 Hayır

Çocuğunuzu Ermeni bir öğretmenin sınıfına verir misiniz?

% 83 Hayır, % 12 Fark etmez, % 5 Evet

Erzurum Doğumlulara sorulan: Ailenizde Ermeniler tarafından öldürülen biri var mı?

% 39 Evet, % 27 Hayır, % 34 bilmiyorum

Ermenistan ile sınır kapısı açılmalı mı?

% 79 Hayır, % 13 Evet, % 8 Fark etmez

Ermeni Meselesine toplum olarak yeterli hassasiyeti veriyor muyuz?

% 63 Hayır, % 37 Evet

Ermeni meselesi ile ilgili yapılacak hangi aktivite daha etkili olur?

% 46 Şehit olan Türkler için büyük bir anıt yapılmalı?

% 21 Periyodik olarak İngilizce ve Türkçe dergi çıkarılmalı?

% 19 İnternet ortamında propaganda faaliyetleri yapılmalı?

% 12 Bütün kurum, kuruluş ve kişiler ortak hareket etmeli?

% 4 Hiçbir şeye gerek yok.

Meselenin tarihi boyutu hakkında bilgi sahibi misiniz?

% 71 Evet, % 29 Hayır

Ermeni Meselesi hakkında yapılan çalışmalarını yeterli buluyor musunuz?

% 57 Kesinlikle Hayır, % 18 Hayır, % 12 Kesinlikle Evet, % 13 Evet

Bu anket Erzurum İli merkezinde 4200 kişiyle yüz yüze görüşülerek hazırlan-

mıştır. Yukarıdaki sonuçlardan Erzurum halkının tarihte atalarının yaşadığı insanlık dışı olayları unutmadığını, Ermenilere, yaptıkları ihanetlerden dolayı güvenmediğini, tarihte tanınan toleransın, iyi niyetin bir daha tekrarlanmasının mümkün olmadığını, Ermenistan ile bir sınır kapısının açılmaması gerektiğini çok açık bir şekilde anlayabiliyoruz.

Ayrıca rast gele seçilmiş bu insanların %39'unun ailesinde Ermeniler tarafından öldürülmüş kişilerin bulunması da, I.Dünya Harbinde bölgede Ermeniler tarafından yapılan katliamın ne kadar büyük olduğunun kanıtlarından biridir. Başka bir dikkat çekici unsur da, sürekli suiistimal edilen sınır kapısı meselesidir.

Ermenilerden en çok zarar gören bölge insanının % 79 diyor ki, sınır kapısı, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Milleti'ne hiçbir yarar getirmeyecektir.

Erzurum'da ikamet eden insanlarımıza rastgele konuşma teklif edilmiştir. Bunlardan konuşmayı kabul edenlerin söylediklerine asla müdahale edilmemiştir. Anlatılanların aşağı yukarı benzer oluşu Ermeni zulüm ve işkencesinin gerçek ve unutulmaz derecede vahşi oluşudur. Yöredeki diğer yakın vilayetlerden gelenler de aynı benzer ifadelerde bulunmuşlardır. Anlaşılmıştır ki yöre ve bölge insanı Ermeni vahşetini ikinci kuşak da olsalar hâlâ tüm canlılığı ile büyüklerinden duyduklarını ana hatlarıyla belleklerinde tutuyorlar. Burada konuşmaları yazılan vatan-daşlarımızdan çok daha fazla sayıda olanları da ayrıca yazılmalıdır. Ki şayet yazılıp derlenecek olsa sayıları on binleri geçer.

Yöredeki bu vahşetin sınırsızlığıdır ki, bu işe karışmayan Ermenilerin de yapılan bu vahşetin bedelini ödeyecekleri evhamına kapılarak bölgeyi terk etmelerine sebep olmuştur. Bu mantık da doğrudur. Haksızlık ve suçluluk psikolojisine uyan bu davranış, hırsızlık yaparken yakalanan hırsızın ben yapmadım mantığına çok benzer. Yani yavuz hırsızın ev sahibini bastırır oluşu gibi bir şey...

Şunu da hatırlatmak yerinde olur. Bugün Türkiye'nin değişik yerlerinde 1877 Ruslarla savaş sonrası başlayan batı bölgelerine göç furyası nedenleri arasında Doğudaki Ermeni mezaliminin katkısı da çoktur.

Sonra bu olayda suç oranı 100 ise bunun tamamı nasıl Türklerin olabilir ki? O hırsa sahip Türkler, bir kısım yerleşim birimlerinde aralarında yaşayan Ermenilerin mezarlarını bu güne kadar korurlar mıydı? Soyunu kıracak kadar tahammül edilmeyen bir milletin mezarları bu güne kadar nasıl gelebilir ki?

Ayrıca Doğu'nun bir sınır bölgesi oluşu tarih boyunca buralarda yaşayanlara idare edenlerin şüpheli yaklaşmasına da sebep olmuştur. Bu sebeple idari ve askeri baskı, sınır bölgesi olan bu coğrafyanın ikamet edenlerinin devamlı yaşadığı muamele olmuştur. Sınır bölgelerinde yaşayan insanlara baskı ve kontrol dünyanın her ülkesinde uygulanmış bir yoldur.

Anadolu'da yüzyıllarca korunan ve kollanan Ermenilerin, Hıristiyan oluşları Anadolu dışındaki Hıristiyan idarelerin onlara kukak açmasına sebeptir. Bu konuda Osmanlı idaresinin tebaası altındaki onca millete etnik isimleriyle muamele edişinin, onlara da dini inanışlarının adı olan ermeni adını kullanmışlıklarının Hıristiyan dünyasındaki uyandırdığı sempatiyi de hatırlamak yerinde olur.

Karabağ'daki zulmü yapan da aynı Ermeni'dir. Atom bombası atan zihniyeti kabul edenler, aynı mantıkta olanlardır.

Aşağıda Ruslar tarafından yazılmış bilgiler Sarıkamış'la ilgilidir. Aynı minval bilgiler Erzurum için de geçerlidir.

Günümüzde Sarıkamış ilçesi sınırları içerisinde bulunan köylerin Ruslar dönemindeki nüfusları, bu sayım sonuçlarından çıkarığımız verilere göre değerlendirilirse, Sarıkamış'ın 57 köyünden 43'ü 1908 yılında da varlığını sürdürmekte idi. Bu köylerde Türk,

Ermeni ve Osetinler'den oluşan 21348 erkek nüfus vardı.⁹

Kısaca Birinci Dünya Harbi ve yöredeki Ermeni Faaliyetleri

1877-1878 savaşının sonunda Üç Sancak(Kars-Ardahan-Artvin) yöresini Ruslara terk etmiştik ve Kars Erzurum arasındaki sınır Sarıkamış'a bağlı Karaorgan nahiyesine bağlı Kötek köyünden geçmekte idi. Daha sonra gelişen olaylar ve sebebi olmadığımız Birinci Dünya Harbi'ne neden sonra girişimiz. Gelişen olaylar...

Nihayet Aralık 1914 ile Ocak 1915 arasındaki Sarıkamış Felaketimizden sonra, açılan Çanakkale cephesinde; serbest kalan kuvvetlerimizin bir kısmının Kafkas cephesine gönderileceğine dair rivayetleri duymuş olan Ruslar, Doğu'daki Türk ordusuna takviye kuvvetler gelmeden bu bölgedeki Üçüncü Ordumuza yüklenmeye karar verdiler.

Askerlerimiz başarılı bir şekilde karşı koymalarına rağmen, mevcut azlığı yüzünden gerilemek zorunda kaldılar. Böylece Ruslar 16 Şubat 1915'te Erzurum'u, 18 Kasım'da Trabzon'u işgal ile 20 Ocak- 2 Mart arasında Muş ve Bitlis'i aldılar.

Bu gelişmeler içinde ve 1914 Harbi'nin çıkmasından önceki safhada Erzurum dâhil bir kısım Doğu vilâyetlerinin Avrupalı vali idaresinde bir nevi muhtar idareye bırakılması yolundaki çalışma ve hazırlıkları hatırlamalıyız.

Fakat Birinci Dünya Harbi içinde anlaşıldı ki, yaşadığı bütün bölgelerde Ermeniler gizli bir silahlanma içindeydiler. Oysa hiçbir bölgede çoğunluk teşkil etmiyorlardı. Rus ordusu ilerleyince, Rus saflarına Ermenilerin silahlı birlikleri de katıldı. Sonuçta hükümet ordu gerisini tehlikede gördü. Bu arada yapılan aramalarda çok miktarda silah ve silah depoları meydana çıkarıldı. Ermenistan teşkiline ait armalar, bayraklar ile bütün hazır-

(9) 1892 ve 1897 yıllarındaki istatistiklerde Osmanlı Asyası'ndaki Ermeni nüfusu %6 ya çıkmamıştır. Bu yüzden hiçbir vilâyette mutlak Ermeni çokluğu tespit ve ilan edilememiştir. Bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu topraklarda bile yüzyıl öncesine değin Ermeniler çok azınlıkta idiler.

Ruslar, Türkiye ile Azerbaycan arasında kesmek amacı ile 1829 Edirne Antlaşması'na göre Türkiye'den ve sonra İran'dan getirdikleri Ermenileri onların Katolikosluğunun bulunduğu Revan/Erivan bölgesine yerleştire yerleştire 90 yılda bir "Ermenistan Çekirdeği" kurmaya çalıştılar. Böylece Ermenileri, İskenderun Körfezi'ne çıkamada alet olarak kullanmayı güttüler. Böyle iken 1907 yılında 7 sancaklı Erivan ilinin ancak üç sancagında sun'i bir Ermeni çoğunluğu vardı. Diğer dört sancakta Türkler çoğunlukta idi." (Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezâlimi, Ankara 1970, Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını), s.124. Günümüzde Sarıkamış ilçesi sınırları içerisinde bulunan köylerin Ruslar dönemindeki nüfusları, bu sayım sonuçlarından çıkardığımız verilere göre değerlendirilirse, Sarıkamış'ın 57 köyünden 43'ü 1908 yılında da varlığını sürdürmekte idi. Bu köylerde Türk, Ermeni ve Osetinlerden oluşan 21 bin 348 erkek nüfus (aileleriyle birlikte yaklaşık toplam 106 bin 740 kişi) yaşıyordu. Türk nüfustaki erkek sayısının azlığı dikkat çekicidir. 1908 TARİHLİ SARIKAMIŞ'LA İLGİLİ RUS İSTATİSTİK BİLGİLERİ

Yerleşmenin Adı	Yerleşmenin Eski Adı	Nüfus Miktarı Erkek	Etnik Özellik
Sarıkamış	Büyük Sarıkamış	175	Osetin
Alkkoz	Ahkoz	146	Türk
Armutlu	Armutlu	1068	Ermeni
Asboğa	Azpuga	125	Türk
Aşağısallıpınar	Aşağısallıpınar	245	Rum
Balabantaş	Keçebork	270	Türk
Balıklı	Balıhlı	748	Türk
Başköy	Başkey	2248	Ermeni
Belencik	Sadevan	630	Ermeni
Beşyol	Gülen Tapa	968	Türk
Boyalı	Boyalı	444	Türk
Bozat	Bozat	224	Osetin
Çardakçatı	Çuruk	376	Ermeni
Çatak	Çatah	300	Türk
Eşmeçayır	Sıtınak	777	Ermeni
Gecikmez	Hopveran	519	Ermeni
Güllüce	Güllica	290	Türk
Hamamlı	Amumlu	128	Osetin
Handere	Handara	680	Türk
İnkaya	Mecingert	889	Rum
Kalebaşı	Kalabaş	317	Türk
Karakurt	Karakurt	588	Rum
Karaorgan	Karaorgan	461	Rum
Kazantaş	Mamaç	332	Türk
Kazıkkaya	Kazıkkaya	644	Türk
Koçoğlu	Koçkey	996	Türk
Kozan	Kozan	346	Türk
Koroğlu	Keroğlu	264	Rum
Kurbançayırı	Abulbart	578	Rum
Maksutçuk Mahallesi	Mahsucık	178	Türk
Mescitli	Mecetli	679	Rum
Odalar	Odalar	219	Türk
Ortakale	Ortakale	315	Türk
Parmakdere	Kayasor	113	Türk
Sırbasan	Sırbasan	403	Rum
Taşığüney	İslâmsor	84	Türk
Topkaya	Saatveran	289	Türk
Uzungazi	Kızıl	533	Rum
Yağbasan	Yarbasan	660	Rum
Yarkaya	Şorlu	166	Türk
Yayıklı	Divik	730	Rum
Yeniköy	Enikey	947	Türk
Yükarsallıpınar	Yükarsallıpınar	279	Türk

Yukarıdaki çizelgede gösterilen verilere göre Soganlug (Sarıkamış) kazasına bağlı adı geçen mevcut 43 köyden 6 tanesi Ermenilerle meskün köyler olarak görülmektedir. Bu ise 1/7 gibi kabataslak bir oranı göstermektedir. Bu 6 köyün isimleri ise Başköy, Armutlu, Çürük, Şadvan, Sıthan, Hopveran'dır... İlk üçünün adı Türkçedir.

lıkların çoktan başlamış olduğu bu arada belli oldu. Zaten ordumuzun gerisinde Ermeni tescavüzleri de başlamıştı. Bu sebepten Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin isteğiyle bir geçici kanun çıkarıldı. Buna diğer adıyla Tehcir Kanunu da denir (27 Mayıs 1915).

Ermenilerin buldukları yerlerden başka bir yere nakledilmeleri, bir devlet güvenliği zarureti olarak tecelli etmiştir. Zira Ermeniler orduyu arkadan vurmuşlar, erkeksiz kalan kadınlara, babasız kalan çocuklara tasallut etmişler, bomba imal ederek evlerimizi bombalamışlar, askeri manevraları ve ordunun vaziyetini İtilaf Devletleri'ne raporlar halinde bildirmişlerdir.

Brest-Litovsk'dan Sonra İleri Harekâtımız

Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'yu zapt etmek ve Anadolu'yu İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi yandaşlarıyla paylaşıp, bir de Ermenistan kurma hayal ve emellerinde olan Rusya'da, 9 Mart 1917 de ihtilâl başladı ve 7 Kasım 1917 de Bolşevikler idareyi ele aldılar. Rus ordusu çözülmüştü. Lenin'in emriyle "toprak sahibi olmak isteyen" askerlerden altı kolordu geri dönüş yaparak Sarıkamış'a, oradan da memleketlerine çekildiler. Yerlerini Ermeni birlikler alamaya başladı. O kadar ki Rus silah ve malzemesinden faydalanan Ermeniler üç tümen kurmayı başarmışlardı.

Zaten harp esnasında gerisini tehlikede gören ordu, bu tehlikeyi uzaklaştırmak için daha 1915'te "Tehcir Kanunu"nu çıkarmamış mıydı?

Büyük Ermenistan hülyasında bulunan Ermeniler, Türklerin tek düşmanı olarak Rusların terk ettikleri cepheyi tutmaya başladılar. Böylece yörede Ermeni zulmü başlamıştı...

Rusya'da yeni yönetim 1914 de başlayan dünya harbinin de verdiği acıları gidebilmek için barışa muhtaçtı. Bu psikoloji

içinde Bolşevik yönetim ilk milletlerarası antlaşması olan Brest-Litovsk'u 3 Mart 1918 de imzaladı. Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile hem işgal edilmiş topraklarının hem de 1878 de Ayestefenos Antlaşmasıyla savaş tazminatı yerine verdiğimiz Kars-Ardahan-Artvin illerimizin geri alınmasını sağlıyordu. Her ne kadar bu barış antlaşmasının 4. maddesi gereği Rusların geri vereceği bu topraklarda seçim yapılması da istenmişse de yapılan seçimlerde, Üç Sancak halkı çok büyük bir çoğunlukla Anavatan'a katılmak istediklerini göstermişlerdi...

Üç Sancak(Kars-Ardahan-Artvin) bölgesinin Anavatan'a katılmasını kabul etmek istemeyen Taşnak Ermeniler; Erzurum, Erzurum ve Kars illerimizde korkunç kıyıclık hareketlerine başladılar

1917 Bolşevik ihtilâlinde sonra Ruslar, işgal ettikleri Osmanlı topraklarından çekilirken Ermeniler de beraber kaçmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bu çekiliş sırasında insanlık dışı davranışlarını vahşice sergileyen Ermeniler, Erzurum'dan Kars'a kadar olan bölgede çoğunluğa geçmek, çoğunluğu oluşturmak için sebepsiz yere katliamlara başladılar. İnsanlığın yüzkarası olan bu kavmin Doğu Anadolu vilâyetlerinde yapmış olduğu mezalime Rus askerleri bile dayanamamışlardır.

Büyük Ermenistan hülyasında bulunan Ermeniler, 1918 yılı Ocak ayından başlayarak Türklerin tek düşmanı olarak Rusların terk ettikleri cepheyi tutmaya başladılar. Böylece yörede Ermeni zulmü başlamıştı...

Önce "Silahlarınızı bize teslim eder-seniz size asla dokunmayacağız," diyerek söz verdiler. Ermeniler, bu yeminli sözlerine kanan Müslümanların ellerindeki silahları aldıktan sonra köylerine saldırmağa, onları öldürmeğe, köylerini yakıp yıkmaya, mallarını ve eşyalarını yağmalamaya başladılar

Zaten gerek psikolojik, gerek lojistik gerek fırsat itibariyle zulüm yapmaya Erme-

niler o şartlarda çok müsait idiler. Bu gerçeği ve nedenleri asker, sivil tüm ilgili insanlar kabul ederler. Mondros'un imza edildiği, memleketin işgal altına girdiği o günlerde elinde silah olmayan ve dağıtılmış bir ordunun soykırım gibi eylem gerçekleştireceğine dünyadaki hangi stratejist inanır ki... Üstelik Anadolu'nun değişik ve çeşitli yerlerinde çeşitli sayıda ama etkin bir işgal kuvveti var iken. Hele Erzurum'da İngiliz ve Rus subaylarının olduğu gerçeği de hatırlanırsa katliâm ve zulüm yapmaya muktedir ve fırsatı olan Ermenilerdir. Bunu hiç kimsenin yadsımaması ve kabul etmesi gerekir.

Bu duruma son vermek amacıyla hazırlanan Üçüncü Ordu'nun Birinci Kafkas Kolordusu ve dâhilindeki birliklerimiz 12 Şubat'ta Refahiye'nin Bulgar Çayırı'ndan hareketle ertesi sabah Erzincan'ı kurtarıp, 12 Mart'ta nüfusunun çoğu öldürülmüş Erzurum'u alıp, sonra da Sarıkamış istikametinde eski sınır Kötek'e varmışlardı.

1918 de Rusların boşalttıkları yerlerdeki Ermeni zulmü, az sonra gelen Ordumuz sayesinde kesilmiş, Moğol istilasında bile böyle kıyım görmeyen (sadece 11-12 Mart gecesi 2127 kişinin öldürüldüğü) Erzurum, 12 Mart 1918 de Ermeni zulmünden yakılmış, yıkılmış, harap edilmiş bir halde kurtarılmıştı. Zulüm Erzurum'da bitmişti ama 1920 deki ebedi kurtuluşuna kadar Kars ve civarında devam etmiştir.

Erzurum'un kurtuluşundan sonra 3 Nisan (1918) da Kolordu emri mucibince ordumuzda ileri taarruz başlamıştı. 4 Nisan günü süngü hücumuyla 9.Tümen'e bağlı askerlerimiz Ermenileri mevzilerinden tardı. Duruma çok sevinen Kâzım Karabekir; 9.Tümen kumandanı Erzurumlu Rüştü Bey'e teşekkürlerini bildirerek, verdiği emrin son kısmında "... fırkanızın topluca Sarıkamış'a hâkim araziye elde etmesi ve gündüz Sarıkamış'ın işgali mümkün olmadığı takdirde gece ufak baskın müfrezeleri ile Sarıkamış'ın işgalinin temin buyrulmasını intizar eyliyorum." diyordu.¹⁰

İki günlük muharebelerde kaybımız 2 subay, 21 er şehit olmak üzere 4 subay ve 56 asker yaralımız vardı.

5 Nisan'da Ermeni mevzilerine baskın yapan 9.Tümen birliklerimiz Sarıkamış'ı sabah 8.10 da müsademesiz aldı. Ordumuz taarruza devamla Selim'i 15 Nisan, Kars'ı da 26 Nisan 1918 de zapt etti.

Mondros'tan Sonra

Fakat 30 Ekim 1918 de uğursuz Mondros Mütarekesi imzalanıp, kuvvetlerimiz 1878 sınırı gerisine çekilince Sarıkamış ve Kars da süre olarak az fakat zulümlerle çok bir vakit, kaderine terk edilerek düşman tarafından işgal edilmiştir.

30 Ekim 1918 de Mondros Mütarekesi ile İmparatorluğumuz yıkılmış ve Anavatan'da Milli Mücadelemiz başlamıştı. Mütarekenin 11. Maddesine göre Kafkasya'dan ordumuzun geri çekilmesi ile 1914 sınırı gerisine çekilecektik. Böylece Anavatan'a yeni kavuşmuş yaralı gâzi şehirlerimiz Üç-Sancak yeniden Ermeni ve Gürcü işgaline karşı açık bulunacaktı...

Türk toprakları ahâlisinin yeniden düşman ayağı altına düşme kaygısı başladığından silahlanıp, teşkilât kurma duygusu belirdi.

Ordumuzdan gayri resmi olarak izin alınarak, ilk önce 5 Kasım 1918 de "Kars İslâm Şurâsı" adıyla Kars'ta yurdumuzun ilk "Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye" cemiyeti kuruldu. Kars'taki Milli Şurâ/Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkat-ı Milliyesi" Ermeni ve Gürcülere karşı mücadelesini 1920 yılındaki son kurtuluşa kadar devam ettirdi.¹¹

Osmanlılarla Ruslar arasındaki 1918 mütarekesinden sonra Ermeniler, İngilizlerin yardımına güvenerek Doğu Anadolu ile beraber Nahçıvan bölgesini de yeniden zapt

(10) Kâzım Karabekir, Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Ankara 1990, s.250
(11) M.Fahrettin Kırzioğlu, Milli Mücadelede Kars, İstanbul 1960, s.56

ve istila etmek hevesine düştüler. 10 Aralık 1918'de ansızın Aras vadisinden Türk Hükümeti'ne taarruza geçtiler.¹²

13 Nisan 1919'da İngilizler, Kars'taki Milli Şûrâ parlamentosunu basarak, yakalayabildikleri üyelerini Batum ve İstanbul yoluyla Malta'ya sürdüler ve Nisan sonunda Ermeni Vilâyet idaresi, Kars'a yerleşerek ancak yol boylarında hâkim olabildiler.

Milli-Şûrâ'nın İngilizler eliyle Kars'ta dağılmasından sonra başlayan Ermeni işgali ve bu işgal ile başlayan Ermeni zulmü yörenin son kurtuluşuna kadar devam etti.

Böyle olmakla beraber, Doğu harekâtının başladığı 28 Eylül 1920 gününe kadar yani, hemen hemen iki sene Türklerin Doğu'da Ermenilere saldırdığı yolunda sık sık rivayetler yaymışlardır.¹³ Bu rivayetlerin yalan olduğu 24 Eylül 1919 da Erzurum, 27 Eylül 1919'da Sarıkamış'a gelen General Harbord'un verdiği rapordan anlaşılabilir.

Genelkurmay'ın Doğu'da askeri girişimde bulunması hakkında yaptığı öneri, Meclis'te uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulu bu kararı 20 Eylül 1920 de Doğu Cephesi Kumandanlığı'na bildirmişti.

O tarihte(24 Eylül 1920) Soğanlı Dağları'nın mühim geçitlerini tutmuş olarak, karargâhını da Bardız'a nakletmiş olan Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, Ermenilere bir ders vermek ve bunların zulmü altında ezilmekte olan İslâmlardan bakiye kalanları olsun kurtarmak maksadıyla Ermenilere karşı mukabil bir hareket icrasına karar verdi. Kıtaatına 24 Eylül 1920'de verdiği emirle 28 Eylül'de taarruz edileceğini bildirdiyordu.¹⁴

28 Eylül'de başarı ile yapılan hareket ile Ermeni kuvvetleri tardedilmişti. 29 Eylül'de Sarıkamış'a gündüz gözüyle girilecekti. Ermeniler ise geri çekilirken yakıyor, yıkıyor, öldürüyordu.

29 Eylül sabahı 05'de 12. Tümen tarafından bilâmusademe Sarıkamış işgal olundu. Ermeniler Kars'a doğru çekildiler.

Sarıkamış'ın alınmasından hemen sonra İstasyon'da görülen manzara korkunçtu." Ermeniler yeraltı mahzenlerinde kendilerine geri hizmet yapan ve Türkistan'dan getirilen 200'e yakın garip Özbek Türklerini, beyinlerinden vurup, zeminlere doldurup gitmişlerdi.

İstasyondaki Türk tabur kumandanı bu şehitleri oldukları yerde üzerlerini toprakla örtüp, defnedilmelerini sağlamıştı.¹⁵

30 Eylül'de Göle işgal edilerek kurtarıldı. Bu tarihten sonra Türk Ordusu, "Bazı esbab ve mülahazata binaen 28 Ekim 1920 tarihine kadar bir ay Sarıkamış-Lalaoğlu (Lalaoğlu köyü) hattında" kalmayı gerekli gördü.¹⁶ Çünkü Ermeni Hükümeti 30 Eylül'de "Ermenistan tehlikededir" diye bir beyanname yayınladı.¹⁷ Böyle olmakla beraber Türk Ordusu ileri harekâtına 28 Ekim'de devam edip 30 Ekim 1920'de Ermenilerin yaktığı alevler içindeki Kars'ı kurtardı.¹⁸

Bu sırada Kars'taki "Ermeni halkına karşı en ufak bir tecavüzde dahi bulunulmamıştır. Bunu oradaki Amerika Hey'eti de görmüştü. Ordumuz Ermeni ordusuyla harbettığı ve halka bir şey yapmadığına en büyük delil (o tarihte) Kars'ta 5339 (genel nüfus 90 bin), Kağızman'da 756, Sarıkamış'ta 74, Zerşat'ta 101 Ermeni halkının aynen durduğu" idi.¹⁹

Kâzım Karabekir Paşa, Ermenilerin giderayak terk ettikleri yerlerdeki zulüm adına her şeyi bizzat görmüştü. Kars'a girişinde buradaki Amerika Hey'etinin elinde 6 bin

(12) Neşide Kerem Demir, Aynı eser, s.61

(13) Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Ankara 1983, s.169

(14) Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s.832

(15) Fahrettin Erdoğan, Türk Elleri Hattında, Ankara 1954, s.143-144

(16) M. Kemal Atatürk, Nutuk, c.II, Türk Tarih Kurumu yayını Ank. 1989, s.325

(17) Selahattin Tansel, Mondrostan Mudanya'ya Kadar, c. III, İstanbul 1991, s.238

(18) Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 833

(19) Kâzım Karabekir, Aynı Eser, s. 876

fakir veya kimsesiz çocuğun içinde İslâm çocuklarının Ermeni isimleriyle vaftiz edilerek Protestan yapılmış olduğunu da bizzat görmüştü. Bunlardan Kars'ta 30 tane bulmuş, kurtarmıştı. Bunlardan bizzat akli erenler kaçıp Kâzım Karabekir'e haber vermişlerdi.

Gerek bu çocuklar gerekse Erzurum, Sarıkamış, Kars yöresinde bu yetim çocuklardan 2 bin tanesini kurtarmayı başarmıştı. Bihare bu çocukların sayısı 4000'e kadar ulaşmıştı. Bu sebeple Doğu'da "yetimler babası" olarak anılan Kâzım Karabekir Erzurum ve Sarıkamış'ta bunlardan bir "Çocuklar Ordusu" teşkil etmiş; Sarıkamış'ı da "Çocuklar Kasabası" yaparak bunların eğitim ve öğretimleriyle bizzat ilgilenmiştir.²⁰

Kars'tan sonra, Kâzım Karabekir Komutasındaki ordumuz Gümrü'ye kadar ilerledi. 3 Aralık 1920 de Gümrü Andlaşması yapıldı. Ankara Hükümeti'nin imzaladığı bu ilk andlaşma ile 1877-1878 kaybettiğimiz Kars, Sarıkamış, Tuzluca ve Iğdır'ı da yeniden topraklarımıza kattık.

Denilebilir ki: Sarıkamış ve Kars'ın düşmesi Ermenilerin karşı koyma gücünü kırmıştı. Sarıkamış ve Kars 16 Mart 1921 Moskova Andlaşması, 13 Ekim 1921 Kars Andlaşması ile bugünkü Milli sınırlarımıza ayrılmaz bir bütünlükle kavuştu.

Yöredeki Ermeni vahşetiyle ilgi olarak en çok o tarihlerde bölge komutanı olarak görev yapmış olan Kâzım Karabekir'in resmi veya özel yazdığı belgeleri kullanıyoruz. Kâzım Karabekir, bununla kalmayıp 29 Eylül 1920 de Sarıkamış'ın komutası altındaki kuvvetler tarafından kurtarılmasının hemen sonrasında orada faaliyete geçirdiği "Varlık"²¹ gazetesinde görüp yaşadıklarını da yazmış ve yayınlamıştır. Sıcağı sıcağına "Varlık" gazetesinde yazılanlardan Ermeni vahşetiyle ilgili olanlarının bir kısmını aşağıya alıyoruz. "Varlık" gazetesindeki bu bilgileri, nedense kullanılan ve yararlanan nerdeyse yok gibidir.

Sarıkamış'ta Yayınlanan "Varlık" Gazetesinde Erzurum'daki Ermeni Vahşet ve Faaliyetleriyle İlgili Haberler

Birinci Dünya Harbi ve akabinde başlayan Milli Mücadele dönemi Doğu Anadolu yöresinin destanlaştığı bir dönemdir. Bu destan cephede Şark Fatihî Karabekir Paşa tarafından fiiliyatla zafere dönüşürken, değişik yerlerde, misal ki şehitler yurdu Sarıkamış'ta da Varlık isimli gazetede derc edilerek yazılı belge olarak ebediyet kazanmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, Kafkasya'daki ve Doğu'daki olayları halka gereği gibi anlatmak, Batı Cephesinde ve diğer bölgelerdeki olayları ilan etmek ve icap ettikçe neşriyatta bulunmak için Sarıkamış'ta cephe karargâhında bir gazete çıkarmayı gerekli gördüğünü belirtmektedir.²²

Varlık Gazetesi Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından şehit edilmesi ile ilgili olayı "Alçakça Bir Cinayet Daha" başlığıyla vermiştir.

Daha o tarihlerde Avrupa'da Türkiye aleyhine faaliyette bulunan Ermenilere cevap olabilecek şöyle bir haber "Varlık" gazetesinin 27 Ekim 1921 Perşembe günü yayınlanan sayısında yer almıştı. Şimdilerde soy kıran bir millet gibi değerlendirilen Türklerin elindeki esirleri nasıl serbest bıraktığının belgesi olması bakımından haberi aynen aşağıya alıyoruz.

(20) Kâzım Karabekir, Çocuk Davamız, „Önsöz“, İstanbul 1990; İstiklal Harbimiz, s.976, 969

(21) Varlık Gazetesi, şehitler kubbesi bir diyar olan Sarıkamış'ta 25 Ağustos 1921 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Sarıkamış'ta Kolordu Matbaası'nda basılan gazete, TBMM'nin Doğu Anadolu'daki sesi ve nefesi olmuştur. 1928 yılına kadar Sarıkamış'ta yayın hayatına devam eden gazetede, Milli Mücadele yıllarına ait çok önemli haber ve makaleler bulmak mümkündür. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın himayesinde, Sarıkamış gibi küçük bir yerleşim yerinde çıkmaya başlayan gazete bu özellikleri ile diğer gazeteler arasında farklı bir konuma yerleşmiştir. Varlık Gazetesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde mevcut propaganda ve bilgi akışı boşluğunu doldurmuş ve kısa zamanda bölgenin en önemli haber kaynaklarından birisi olmuştur. Milli Mücadele'yi kazanmak için birliğin tesis edilmesinin şart olduğunu birçok kereler yazan gazete, birliğinde ancak Mustafa Kemâl Paşa ve TBMM etrafında sağlanabileceğini ifade etmiştir.

(22) Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz, II, İstanbul 1993, s.235.

*Ermeni Esirlerinin Erzurum
Garnizon Kumandanlığına Mektubu:
(Ermenilerin Yazdığı Mektup)*

Erzurum Garnizon Kumandanlığı

16 Teşrinievvel(Ekim) 1921-Erzurum
Yakutiye.

“Bugün Ermeni esir zabıtları ve efradı için mesut bir bayramdır. Bugün on iki ay süren esaretten sonra biz artık ailemize, vatanımıza kavuşuyoruz. Bizim en büyük amirimiz olmak hasebiyle zat-ı âlilerine ve maiyetleri zabitanına biz Ermeni zabıt ve neferleri, Türkiye’de hakkımızda gösterilen hüsn-i muameleden dolayı bütün kalp ve ruhumuzla arz-ı teşekkür müsaade ediyoruz. Biz buradan hareket ederken pek güzel hatıraları da birlikte götürmekteyiz.

Biz emin bulunuyoruz ki, bundan sonra Ermeni askeri size karşı silah bedest olarak bulunmayacaktır. Ve taraf-ı âlilerinden bizlere tebliğ edildiği üzere 13 Teşrin-i evvel 1921’de Kars’ta bu husus her iki milletin üyay-ı umûri arasında takrir ve te’min edilmiştir. Biz dahi artık bundan eminiz. İki memleket arasında Türklerle Ermeniler birbirine karşılıklı yardım edecek ve birlikte yekdiğerini müdafaa ve siyanet eyleyecektir.

Miralay Valîbuşef Avanuf, Miralay Arzumanuf, Miralay Araratuf, Miralay Perimuf Mayan, General Ferik-î General Basmatu.”

Varlık gazetesinin yorumu ise şöyledir: Avrupa’da, Ermeni milletinin hakiki hayatından malumatı olmayan üç-beş kişinin ne maksatla yaptıklarını bildiğimiz propagandalarını yalan çıkaran bu vesika hakikatın tecelîsine ne güzel vesiledir.

Belgelerde sıkça anılan ve her Erzurumlunun belleğinde yer etmiş Alacaköy katliamıyla ilgili olarak Varlık gazetesinin 59. sayı 3.sahifesinde yayınlananlar bilgiler ise şöyledir:

(Alaca Köyü ve Erzurum’un Kurtuluşu ile İlgili)

“334(1918) İleri Harekâtı

...Fakat geçilen yollarda tesadüf edilen köylerde eser-i hayat kalmadığını ve ez cümle bu kolordu karargahını intihab edilen Alaca köyünde görülen cenazeler insanın aklını oynatacak bir halde idi. Bütün çocuklar süngülenmiş ihtiyarlar, kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış, gençler baltalarla parçalanmış bir çok ciğer ve kalpler çivi de asılmış bir halde görüldüğünden ordunun bu tespiti ahvale muvâfık görülmedi...

...bu kıtaatı Erzurum’a taarruzundan alıkoyamadı. Sağ cenahımızda Haydari Boğazında dahi Taşnaklar hezimete uğratıldı.

... Kıtaatımız gece muharebelerine başladı, Ruslar tarafından oldukça ehemmiyetli bir surette tesis edilen tel örgüleri büyük himmetlerle kesildi, ikinci vakti Erzurum içerisinde yangınlar görülmeye başladı.

... geceden şehire yaklaşıldı ve şafakla beraber her taraftan hücum edilerek 12 Mart 334 saat 5 evvelde Erzurum işgal olundu.

... Erzurum’a alelacele baskınla işgal eylemek mülâhazası yıkılmak üzere camilere doldurmuş olan (Türkleri kurtarmak içindi)... O gün öğle üzeri ordu karargâhı Erzurum’a gelerek heyecanda bulunan ahali teskin edildi. Hasankale istikametinde süvari sevk olunarak firar eden çeteler takibe başlattırıldı. Erzurum hücumuna iştirak eden Türk kıtaatı beş bin idi.

... Erzurum’da böyle feci manzaralar görüldüğü insanı insanlıktan nefret ettiriyordu. ...Kimi oğlunu kimi babasını kimi karısını süngülenmiş veya yakılmış buluyor. Ve saçlarını yoluyordu.

Şimendifer istasyonunda sanki bir mezarlık ölülerini dışarıya fırlatmış idi. Bilhassa insanları doldurup beraberce yaktıklarını karşılıklı binalar insanı titretiyordu. Taşnakları

takibe me'mur süvari kıtaatımız 13 Martta Hasankale'yi ve 16 Martta Horasan'ı işgal eylediler.

...yol boyundaki köylerde biraz ümran ve hayat bile bırakılmamış, hale Horasan istasyonu köylü ve esir askerlerimizle doldurularak yakılmış idi... Oltu istikâmetine gönderilen... Piyade alayı 17 Martta Narman'ı işgal ile 93 hududuna dayanmış ve Horasan'ı işgal eden kıtaat 23 Martta aynı hududa varmıştır...”

31 Temmuz 1922 Pazartesi (Sayı:69) tarihli Varlık gazetesinde “Alçakça Bir Cınayet Daha: Cemal Paşa Öldürüldü” haberi yer almıştı.

Varlık Gazetesi Cemal Paşa Hazretlerinin Cenaze Merasimi ile ilgili olarak da şöyle yazıyordu:

“Kars'tan hareket eden tren Sarıkamış'a gelmiştir. Sarıkamış'a gelen siyah kurdellârla süslü trenin vagonları açılmış, çıkarılan tabutlar hocanın yaptığı duadan sonra omuzlarda Erzurum trenine nakledilmiştir. Nakil sırasında başları miğferli askerler ve Sarıkamış'taki şehit yavruları alayın iki tarafında yer almışlardır.²³

Cemal Paşa'nın ve yaverlerinin cenazesi Tiflis Gümrü yolu Kars'a getirilmiş ve istasyonda birikmiş yüzlerce kişi, zabıtlar ve askerler tarafından karşılanmıştır. Yapılan duayı müteakip Kars şehri namına hazırlanan çelenkler vagonlara konmuş ve tren Sarıkamış'a hareket etmiştir.²⁴

Cenazeler daha sonra trenle Erzurum'a getirilmiştir. Varlık Gazetesi Erzurum'daki törenle ilgili olarak şunları yazmıştır: “Taşnak kurşunları ile şehit edilen Cemal Paşa ile yaverleri Nusret ve Süreyya Beylerin Erzurum'a getirilen cenazeleri istasyonda Vali Sabit Efendi askeri erkan ve ümera yüzlerce ahali asker ve mektepliler tarafından istikbâl edilmiştir. Pek muazzam tertip edilen cenaze alayına bir batarya top ile bir bando mızık

refakat ediyordu. Meşayih ve dedegân tarafından tekbir alınmakta idi.

Şehitlerin Türk bayraklarına sarılmış tabutları milletin üzerinde aheste aheste gidiyordu. Kars Kapısı'ndaki kabristanda merhum Hafız Hakkı Paşa'nın kabri yanında hazırlanan mahalle muvasalat edilerek milletin son tazim ve hürmet vazifesini yaptığı muazzez şehitler ebedi istirahatgâhlarına tevdi edilmiştir.

Vali Sabit Beğ Efendi tarafından balığ bir nutuk irad edilerek şehitlerin ruhlarına Fatihalar ithaf olunmuştur. Yüzlerce kalbin bir niyazı şeklinde çıkan âmin sesleri Dergâh-ı Kibriya'ya ref edilmiş ve hüzün ve elemle dolmuş insanlar, yavaş yavaş oradan ayrılmışlardır. Şehit Cemal Paşa'nın mezar taşına yazılacak kitabenin milletimiz için intibah-ı mucib olacak bir surette yazılması için Erzurum'da müsabaka konmuştur. Müsabaka 5 Teşrin-i Evvel(Ekim)'e kadar devam edecektir.

Varlık'da Cemal Paşa Ve Yanındakilerin Defni Hakkında 13 Eylül (1338/ 1922) tarih ve Pazartesi günkü yayınında da aşağıdaki haberler yer almıştır.

Şehitlerin Erzurum'da Tedfin (Cenaze) Merasimi

Tiflis'te Taşnak kurşunlarıyla şehit edilen Cemal Paşa ve yaverleri Nusret ve Süreyya beylerin cenazeleri Gümrü-Tiflis yoluyla Sarıkamış'a geçen Çarşamba günü hususi bir trenle geldi. Sarıkamış'ta trenden trene nakilde yapılan merasimi geçen sayımızda yazmıştık.

Sarıkamış'tan aldığımız malumata göre cenazelerin trene muvasalatında istasyonda birikmiş yüzlerce ahali ve zabitan ve asker tarafından tekbirlerle karşılanmıştır. Edilen duayı müteakip Kars şehri namına hazırlanan çelenkler... ve tren Sarıkamış'a hareket etmiştir.

(23) Varlık, 21 Eylül 1922, S.81, s.3.

(24) Varlık, 25 Eylül 1922, S.82, s.3.

Perşembe günü Erzurum'a muvasalat eden treni istasyonda Vali Sabit Efendi, Merdan Rüştü Paşa Hazretleri, mülki ve idari erkân ve ümera, yüzlerce ahali, asker ve mektepliler tarafından karşılandı.

Pek muazzam tertip edilen cenaze alayına bir batarya top ile bir bando mızıkacı refakat ediyordu. Meşayih ve dedegân tarafından tekbir alınmakta idi.

Şehitlerin Türk bayrağına sarılmış tabutları milletin omzunda aheste aheste gidiyordu.

Kars Kapısındaki kabristanda merhum Hafız Hakkı Paşa'nın yanında hazırlanan mahalle muvasalat edilerek milletin son tezim ve hürmet vazifesini yaptığı muazzez şehitler ebedi istirahatgâhlarına tevdi' edilmişlerdir.

Vali Sabit Beyefendi tarafından belîğ bir nutuk irad edilerek şehitlerin ruhlarına Fatihalar ithaf edildi.

Yüzlerce kalbin bir niyazı şeklinde çıkan (âmin) sesleri bergah-ı kibriyaya ref' edilmiş ve hüzn-ü elemle dolmuş insanlar yavaş yavaş oradan ayrılmışlardır.

Şehit Cemal Paşa'nın mezar taşına yazılacak kitabenin milletimiz için intihabı mucib olacak bir surette yazılması Erzurum'da müsabakaya konulmuştur. Müsabaka teşrin-i evvele kadar devam edecektir.

22 Temmuz gecesi Tiflis'te feci bir surette hayatlarına hateme çekilen şehitlerin orada yapılan muazzam merasimi müteakip cenazeleri mescide götürülerek Cemal Paşa merhumun Avrupa'da bulunan ailesinden, son arzuları hakkındaki cevabın gelmesine intizar edilmiştir. Cevabın vürudu üzerine Sarıkamış'tan gönderilen hususi bir trenle cenazeler Tiflis'ten memlekete getirilmiştir. Yazan: Mihail Pavloviç, Tercüme Eden: Ba-haeddin.

Varlık gazetesinden alıntılarımıza son vererek devam ediyoruz.

Her 24 Nisan'da sözde "Ermeni Soykırım Günü"nde, Ermeni Lobisi iftiralarına devam ederek ne yazık ki çeşitli sebeplerle kendisini destekleyen câhil Batılılardan Türkler aleyhine tâvizler koparıyor. Kanada Avam Kamarası, Ermeni soykırım iddialarını tanıyan önergeyi kabul ediyor ve Paris'te 27 Nisan'da 6. soykırım anıtı açılıyor. Böylece, Fransa'da yapılan soykırım anıtlarının sayısının 15'i aştığı belirtiliyor.

Bırakınız dış kamuoyunu, Ermeni sorunu gündeme geldiğinde bazı kimliksiz, kişiliksiz aydınlarımızın dahi, Ermeni Lobisi ağzıyla konuştuklarını görüyoruz. Vatandaşlarımız, gençlerimiz, hatta aydın geçinenlerimiz birbirlerine, "Bu Ermeni meselesinin aslı nedir? Yoksa gerçekten bir soykırım yapıldı mı?" diye sorular soruyorlar. Millî meselelerde kendi milletini tanımamışların diliyle dünya kamuoyuna haklılığımızı anlatmamız mümkün müdür?

Evet, bir "Ermeni Mezalimi" vardır. Fakat iddia edildiğinin aksine, zulmü, soykırımı yapanlar, İngiliz, Fransız ve Amerikalıların tahrikiyle Rusların desteğinde Ermeniler; zulme, soykırımı uğrayanlar Müslüman ahali, yani Türkler ve Kürtler olmuştur. Sadece Erzurum'da 11-12 Mart 1918 gecesi 2 bin 127 kişi katledilmiştir.

* * *

Bu özsözden sonra aşağıya ikinci elden kaynak diye değerlendireceğimiz kişilerin baba veya anne veya bu derece birinci elden yakınlarından duydukları vahşet örneklerini aktaracağız. Tarihe iz düşme adına önemli olduğuna inandığımız bu aktarımlar sözlü tarihimiz bakımından da ayrıca değerli olacaktır.

Bu çok kısa ve öz bilgilerden sonra Erzurum ilimizde ve çevresinde yaşayan halkın o günlerle ilgili büyüklerinden duyduklarının çok çok azını aktardığımız bölüme başlıyoruz.

1. *Mubteber'den Olma Torun
Oğlu 1927 Oltu İlçesi Özdere
Köyü Doğumlu Halil Özdemir'in
Aktardıkları*

“Annemde babamda aynı köyde dirler. Bizim köye Rus girmiş ama Ermeni girmemiş. Ama bizimkiler daha Sarıkamış Harekâtının başladığı ve devam ettiği günlerde köyü terk etmişler. Ruslarla savaşta bizim Türk askeri Kızıldağ'da, Rus askeri de onun tam karşısındaki Karadağ'da mevzilenmişlermiş. Bizim köy bu iki dağın arasında yer aldığından o zaman Yusuf Paşa diye bir komutanımız köye gelerek köylüye: iki ateş arasında zayıt veririsiniz eziyet çekersiniz. En iyisi köyünüzü boşaltın, demiş Böyle olunca bizimkiler muhacir olmuşlar. Ailemiz Suşehri, Aksaray, Haymana gibi yerleri dolaşıp durmuşlar. Ruslar'da Erzincan Çardaklı'ya kadar ilerlemişken içinde bozgun başlayınca geri çekilmeye başlamışlar. Bu sırada Ruslar bizimkilere demiş ki -gelin silahlarımızı size verelim Biz gidersek Ermeniler sizi tot (Ruşça: öldürmek) edecekler. Fakat bizimkiler korkularından almamışlar. Çünkü ola ki Ruslar geri döner de gelirlirse silahlarını bizden geri isterler diye düşünmüşler. Ama biz almanınca Ermeniler aynı teklifi kabul etmişler. Ermeniler böylece Erzurum ova köylerinde başlamışlar kırgın yapmaya. Bir silahlı ermeni on tane Müslüman'ı önüne katıp çalıştırmak ve işe götürmek bahanesiyle öldürüp önceden kazdıkları kuyulara doldurmuş. Çalıştırmak bahanesinin yalan olduğunu sezenlerde kaçıp kurtulmaya çalışmışlar. Zaten bizler o kaşıları becerenlerin çocuklarıyız. Bütün köylerimizde o zulümlerin izleri bellidir.

Bu arada Rusya'nın çekileceğı haberini duyunca bizimkiler köyümüze dönmüşler. Dedem de köye muhtar olmuş. Bizimkilerin geldiğı günlerde de ordumuz Erzurum'u kurtarmış ve Kars'a doğru ilerleyeceğı günler.

Deli Halit Paşa bizim köye gelerek muhtar olan dedem İbrahim Çavuş'tan asker istemiş. Dedem de başta kendi oğullarını yaz-

dırmiş ki kimse itiraz etmesin diye. Hemen rahmetli babam Torun ve amcalarım Tefvik, Mustafa ve Şakir'i yazdırmış. Hatta Oltu Milli Şura idaresi emrine girmişler. Ayaklarında çarıklar nenemin ördüğü çoraplar öylece Kars'a doğru ilerleyen askere katılmışlar. Ta Gümürü'ye kadar gitmişler. Bu arada Ermeniler trenle yöreyi terk ediyormuş. Bizim askerler Kar civarında tren raylarını tahrip ederek bu sevkiyatı önlemiş böylece pek çok ermeni esir edilmiş. Buralardan türlü hakaretler yapılarak kaçan Ermenilere de kalmamış.

Ben babamdan sık sık duymuşumdur. Ayrıca köydeki diğer büyükler de anlatırdı. Ermeniler trenle Erzurum'dan çekilirken trende takmak için kömür sıkıntısı çekmişler. İşte o sıralarda Hamamderesi denilen yerde bekleyen trenden bir ermeni oradan yanında üç çocuğıyla giden bir kadının çocuklarına trenden bağırarak: gelin size şeker vereyim, demiş. Kadın bunun bir hile olduğunu sezmiş çocuklarına sakın inanıp gitmeyesiniz demeye kalmamış ki içlerinden biri fırlayarak trene doğru koşmuş. Ermeni, çocuğı trene aldığı gibi ateş kazanına atmış. Ermeniler buradan Kars'a gidene kadar bu tren kazanlarına hep yakaladıkları Müslümanları atarak treni çalıştırmışlar.

Babam ve amcalarım ordumuzla Kars'a ilerleyip bir süre orada kalmışlar. Onlarla birlikte bizim köye yakın olan Saranus (Yarbaşı) köyünden Veli Mustafa da onlarla berabermiş. Bende haliyle sonradan gördüm, tanıdım. Bu Veli Mustafa, Kars'ta bizim askerlerin tavladaki atlarına bakarmış. Derken bir gün bakmış ki biri atların pisliğı içindeki arpaları topluyor. Adamı yakalıyor ki, adam bir ermeni. Kars'ta yakalanmış ve toplanmış Ermenilerden biri. Buna acıyor ve yarım teneke arpa veriyor. Adam ertesi gün bir daha geliyor. Veli Mustafa yarım teneke arpa daha veriyor. Böylece aralarında bir gizli dostluk oluşuyor. Nihayet bu ermeni Veli Mustafa'ya diyor ki bizim akrabalarımızdan güzel bir kız var yanımızda. El değmemiş. Bizim sonumuz belli değil. Ölecek miyiz? kalacak mıyız? Gel

bu kızı sana verelim. Veli Mustafa da diyor ki kızı göreyim ondan sonra. Gerçekten gidip kızı görüyor ve beğeniyor. Hemencik kızı alıp bir yerde muhafaza edip köyüne haber salıyor. Akraları Kars'a giderek kızı alıp köye dönüyorlar. Veli Mustafa 'da askerden sonra köyüne dönüyor ve Müslüman olarak adını değiştiriyor. Çol çocukları oldu haliyle. Allah rahmet etsin adına Seher nene derdik çok iyi biriydi. Oğullarından biri hala hayattadır. Emekli imamdır. Bu Seher Nene bana bir gün anlattı ki: Erzurum'da bir demircide işim vardı. Dükkânına gitmiştim. Ona nereli olduğunu sordum oda Badıçıvan'lıyım (Pasinlerde köy) dedi. Seher nene demiş ki, o zaman desene sen Ermenisin demiş adama. Adam, eliyle evet ederce başını sallayıp eliyle sus işareti yapmış.

Babam anlatırdı ki, "Ermenilerle karşılıklı savaşırken Deli Halit Paşa bize heyecan ve moral verirdi. Bir genç Türk gelini Halit Paşa'ya başvurarak demiş ki 20 kişilik ailemden sadece ben kaldım. Bende asker olmak istiyorum. Halit Paşa demiş ki: biz senin intikamını alırız. Kadınları askere almıyoruz.

Doğu cephesinde iş bitince babam 8 Fıkra bünyesinde Batı Cephesine gitmiş. Zaten babam ve amcalarımın hepsinin İstiklal Madalyası vardı.

Annem ölünce babam ikinci evliliğini yapmıştı. Bu analığımın babası o zamanlar Başçavuş imiş orduda Adı Ağâh Bakış'tı. O neler anlatırdı neler. Derdi ki gittiğimiz evlerde Ermenilerin boğazlarını kestikleri insanları hırıldayarak nefes almaya çalışıyor halde kaç defa gördük diye. Ömrü savaşlarda geçmiş biriydi. Erzurum'da Ermenilerle savaşırken Paşapınarı'nda yara almış. Erzurum'un kurtuluş günlerinde hep o konuşurdu. Buna benzer çok şeyler anlatırdı. Onun anlattıklarını bütün Erzurum duymuştur.

O günlerden aklımda sadece bir dörtlük şiir kalmış, babamda söylerdi, amcamın hanımı yengem Peruze'de.

Kafir Urus öge kattı,
Peşimizden kurşun attı,
Kız gelini esir etti,
Bilmenem kaçtır efendim... diye

Bu yaşta (78) şunu anladım ki biz dinimize sahip çıkarsak bize bir zeval gelmez.

*2- Aşur ve Nazire'den Olma,
Erzurum'un Mülk Köyünde İkamet
Eden 1938 Doğumlu Mecit Timur,
Annesi Babası ve Dedesi Battal'dan
Duyduğu Ermeni Mezalimini Şöyle
Naklediyor*

1902 doğumlu annesi Nazire Timur olayın başından geçtiği zamanlar on altı-on yedi yaşlarında genç bir kızdır. Kızlık soyadı Polat'dır. Dedemle annem o dönemde Erzurum'un Ovacık köyüne Ermeni atlı birliklerinin baskısından dolayı muhacir olarak gönderilirler. Aradan geçen uzun bir süreden sonra ikamet yerleri olan Erzurum'un Mülk köyündeki evlerine gelirler. Eve girdiklerinde korkunç bir tablo ile karşılarındadır. Kendi köy ve civar köylerden toplanıp, katledilen Müslüman Türklerin cesetleriyle karşılaşılır. Köyde kimse kalmadığı için dedemle, annem katledilen bu insanlara karşı son vazifesini kendilerine ait olan tarlanın tump(hendek) unda kanallar açarak teker teker defnediler. Yine annemin anlattığına göre: Bu dönemde büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı Ermeniler ellerine geçirdikleri tüm zahireleri imha ediyorlardı. Annem ve köy halkı ellerindeki unları Ermeni birliklerine kaptırmamak için çamurla yoğurup duvarların dibine saklamışlar.

Komşu köy olan Arzıtı(Yeşilyayla) köyünde ikamet eden bir pehlivan (adını bilmiyor) Ermeni mezalimine karşı büyük bir direniş gösterir. Uzun bir mücadeleden sonra Ermeniler tarafından yakalanarak edep yerleri ve en son olarak da kafası kesilerek katledilir.

1312 (1896) doğumlu babam Aşur Timur, Halit Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın

komutasındaki ordu birliklerinde görev yapmaktaydı. Babamın bulunduğu askeri birlik bugünkü Mahallebaşı'na geldiklerinde, çoğu yeni gelin birçok kadının çırılçıplak bir şekilde çarımh'a gerildiğini görürler. Bu askeri birliğin Hasankale ve Horasan'a vardıklarında, Ermeniler tarafından kurulmuş yemek kazanlarında kavurma şeklinde doğranılıp, haşlanmış insan etlerine şahit olurlar. Babamın anlattığına göre komşu köy olan Erzurum'un Altıntepe köyündeki medrese de Ermeni atlı birlikler tarafından basılıp, muallim ve talebeleri acımasızca katledilmiş ve Kur'an-ı Kerimlerini parçalanarak atlarının altında çiğnetmişlerdir.

Mecit Amca, olayın doğruluğu konusunda olayın geçtiği yerlerde şu an bile kazı yapılsa, katledilmiş Müslüman Türklerin kemiklerinin ortaya çıkabileceğini belirtiyor. Hatta Arzıtı Köyü'nde Ermeni mezalimi, dolayısıyla devlet tarafından da bir şehitlik yapıldığından da bahsediyor.

3- 1939 Erzurum Doğumlu İsmail Oğlu Fatma'dan Olma Yusuf Ziya Bayram İle Söyleşi

Ermenilerin Erzurum merkezde yaptıkları zulüm ve saldırı sırasında Yusuf Ziya Bayram'ın babası İsmail Bayram yaralanmış, amcası Halil Bayram ise şehit olmuştur.

Osmanlı Devletinin erkekleri cephede savaşırken Ermeniler bu fırsattan yararlanmış ve Doğu Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Erzurum'da da katliamlar yapmışlar.

Ermeniler, merkezde Fatma isimli bir kadını yakalayıp ellerinden köprüye çivilemişler, göğüslerini kesmişler ve rahmine çeşitli tacizlerde bulunmuşlar.

Erzurum Mahallebaşı'nda bir kısım insanımızı çoluk çocuk demeden bir binaya kapatıp yakmışlar.

Ermeniler Çat'a da saldırmışlar fakat burada çevre köylerinde (Parmaksız Köyü)

yardıma gelmesiyle başarılı olamamış ve kaçmak zorunda kalmışlar. Buradan kaçan Ermeniler Erzurum'a gelip merkez köylerde katliam yapmışlar (Yarımcı, Bördürük, Makanda ve Hanege köylerinde).

Erzurum'un merkeze bağlı Tekedere-si köyünde de Ermeniler büyük bir katliam yapmışlar. Kadınlarımız kendilerine tecavüz edilmesin diye yüzlerine hayvan pisliği sürmüşler.

Çat'ın Sakalikesik köyünde köylülerle - Ermeniler arasında bir çatışma olmuş Ermeniler burada da katliam yapmak istemişler fakat Çat'ın Parmaksız köyündeki insanlarımız Sakalikesik köyündeki Türk kardeşlerine yardıma gelmiş ve böylece burada yapılacak bir Ermeni katliamına mani olunmuş. Çünkü Ermenilerle yapılan çatışmayı köylülerimiz kazanmış ve Ermeniler buradan uzaklaşmak zorunda kalmışlar. Bu çatışmada birkaç kişi şehit olmuş. Erzurum merkezde, Muratpaşa Mahallesinde, Mahallebaşı'nda, Taşhanlarda da Ermeni katliamları olmuş. Birçok insanımız üzerine gaz yağı dökülüp yakılarak şehit edilmiş.

4- Hatice'den Olma Ahmet Kızı, Fehime Karasu'nun Aktardıkları

Yaşadığı yer: Erzurum Güzelova Köyü

Fehime Karasu Annesinden duyduğu olayı şöyle anlatır:

Tortum ilçesine bağlı Keyiç (Karakaya) köyünde oturduk. Ben 10 yaşındaydım. Ablam Fatma'da 16 yaşında ve nişanlıydı. Yani Fehime Karasu'nun annesi Hatice Hanım 10 yaşındaymış. Bölgede Ermeniler, çoğunlukla halka zulmetmek bazıları ise genç kızlara tecavüz de bulunmuşlar. Bu yüzden de Hatice'nin babası Molla Sabit Bey, Kızı Fatma'ya zarar gelmesin diye onun için bir mahzen yapmıştı. Böylece Ermenilerin geldiği düşünülünce Fatma Mahzen de saklanıyordu.

Bir gün baba Molla Sabit, evde yokken kapı çalınır ve Fatma saklanmaya fırsat bulmadan kapı kırılır ve Ermeniler içeri girerler. Anne Firdevs Hanım, Hatice'yi komşu oğlu Ahmet'i çağırmak için gönderilir. Ahmet eve gelince Ermenilerle konuşup, Ermenileri evden çıkarmıştır.

Köydeki diğer kimselerin şansları böyle yaver gitmemiş. Yörede birçok kişi öldürülmüş, genç kızlarda tecavüze uğramış, birçok kişi de evlerini terk etmek zorunda kalmıştı.

İşte Molla Sabit ve ailesi de bir fırsatını bularak Tortum'dan yola çıkarak Dumlu Dağı civarlarından yürüyerek Ovacık köyüne gitmişler...

Ovacıkta kaldıkları sırada Molla Sabit ve Ovacık'taki erkekler silah zoruyla toplanarak katledilmişti. Yani Molla Sabit de öldürülmüştü.

Molla Sabitin geride kalan ailesi birkaç hafta sonra, Ermenilerin köylerinden gittiği haberini alırlar ve köyelerine (Keyiç-Karakaya) geri dönerler, geldiklerinde köyelerinin yağmalandığı, evdeki tahıl ambarlarının dahi dağıldığı, depolanan tahılların atlara yedirildiğini ve gelen halk köyelerinin yağmalanmış halde bulurlar...

5- 1935 Erzurum Uzundere İlçesi Doğumlu, Perihan Özsoy'un Aktardıkları

Ermeniler Osmanlı topraklarında birçok Türkü öldürmüşlerdir. Topraklarımızı kanla sulamışlar, ancak bunu hiçbir zamanda kabul etmemişlerdir. Her zaman bunun tam tersini iddia etmişlerdir. Günümüzde bile bunu bu şekilde savunmaktadırlar. Ancak bunun böyle olmadığını gösteren, o dönemde yaşamış olan insanların torunları günümüzde bu olayları bize şu şekilde nakletmekte. Bu konuda Perihan Özsoy teyzemiz şunları söylemekte:

Perihan Teyzenin babaannesinden dinlediklerine göre; yaşadıkları dönemler de ermeni katliamı çok şiddetli geçmekteymiş. Köy halkı geceleri silah sesleri ile uyanır ve bu korkuyla sabahlarmış, köye girdiklerinde her türlü işkenceyi köylüyle yapar ve köylülerden sağ kalanları esir alırlarmış. Bunların içinde Perihan teyzenin babaannesinin (Saniye hanım) erkek kardeşi de varmış. Bir baskından sonra köydeki Müslümanları esir ederek kendileriyle götürmüşler. Tabi Saniye Hanım'ın erkek kardeşi Rıza dayı da onların içindeymiş. Aile bu acıya çok yanmış. Fakat Rıza dayıya ne olduğuna dair hiçbir haber alınmamış, sadece en son aldıkları habere göre Azort yaylasından Oltu'ya götürmüşler ondan sonra hiçbir haber alınmamış

Yine babaannesinin anlattıklarına göre; Ermeniler bu köyleri bastıklarında köylülerin ahırlarına girer ve hayvanlarını kesip yerlermiş. Ermeniler birçok insanı öldürüp kadınlara ve kızlara da türlü türlü işkenceler yapmışlar. Bu dönemde Rus etkinliğinden de bahsedilmiş ancak Ermeniler kadar işkence ve katliamda bulunmamışlar. Perihan teyzenin ailesi bu işkencelerden kaçıp Azort dan Oltu'ya , buradan Tokat'a, Tokattan da İstanbul'a göçmüşlerdir.

Tüm bu anlatılanlar Ermenilerin Türkleri nasıl katlettiklerini göstermektedir. Bu olanlara rağmen kendilerini haklı göstermeleri akıllıca değildir. Ermeni soykırımını değil, Türk soykırımınıdır.

6- 1933 Erzurum Doğumlu Mahmut Murat'ın Babası Mehmet Murat'dan Duyup Aktardıkları

Mahmut dede ile Çifte Minare avlusunda yaptığım sohbette bana Ermeniler hakkında babasının anlatmış olduğu anılardan bahsetti.

Mahmut dede sözlerine şöyle başladı; -Öncelikle Ermeniler I. Dünya Savaşı sırasında büyük devletlerin kışkırtması ile

Erzurum'da büyük kıyımlar yapmışlardır. I. Dünya Harbi çıktığında babam askerdi. O vakitler Rusya Kafkaslardan saldırıyordu. Artvin'de savunma yapan Osmanlı ordusu Rus saldırılarına karşı geri çekiliyordu. Ancak ağır kış şartları nedeniyle, Artvin'den Bayburt'a 3 yıl gibi uzun bir zamanda gelebilmişlerdi. Burada düşmanla çarpışan orduda babam yaralandı. Buradan tedavi görmesi için Sivas'a gönderildi. Daha sonra Yozgat'a oradan da Erzurum'a askerliğini bitirmiş olarak sağ şekilde döndü. Rusların ihtilal nedeni ile savaştan ayrılması ile bölge Ermenilerin katliam alanına dönmüştü. Erzurum'da bulunan Alay Kumandanı Ekrem bey, sivil halktan ordu oluşturarak, Ermenilere karşı savunma yapmak istiyordu. Ekrem Bey, sivil halka seslenirken şöyle demiş: "Beyler Ağalar Ermeniler halkımıza sövüyor, onları katlediyor; bunlarla karşı birlik olup karşı koymalıyız. Eli silah tutan herkes vatani ve halkı için bunu yapmak zorundadır."

Babamda askerden yeni gelmesine rağmen tekrar Ermenilere karşı harekete geçenler arasında idi. Sivil halktan kurulu ordu Sarıkamış'a doğru harekete geçmiş burada Ermenilere karşı çatışma başlamıştı. Babamın dediğine göre; "Biz Ermenilere piyade mermisi atıyorduk, onlar bize top mermisi atıyorlardı." birde ağır kış şartlarını da göz önüne alırsak, bizimkilerin üzerinde doğru dürüst ne elbise ne de çarık vardı. Bu zor şartlarda yapılan mücadelede Ermeniler geri çekilmişti. Babamın demesine göre; "Soğuktan donuyorduk ölen ermeni askerlerinin üzerinde Fransız kumaşı elbiseler vardı. Onların üzerindeki çıkarıp biz giyiyorduk." Sonuçta ordunun gelmesi ile Ermeniler dağıtılarak ordu Bakü'ye kadar ilerlemişti.

Sonra babam eve tekrar sağ olarak dönmüştü. Tabi Ermeniler yutan çıkarılmıştı ama Ülkenin diğer bölgelerinde işgaller devam ediyordu. Doğu ordusunun batıya sevk edilmesi ile babam ve diğer arkadaşları tekrar vatan ve millet için cepheye savaşmaya gitmişlerdi. Sonuçta Başkumandanlık Meydan

Muharebesi ile düşman yurttan temizlenmiş ve büyük zafer kazanılmıştı. Artık bundan sora babam kesin şekilde eve dönüş yapmıştı. Vatanına karşı olan görevini layıkıyla yerine getirmekte dolayı sevinçli, bir o kadar da gururluydu. Babam bunları bana anlatırken tüylerim heyecandan diken diken olmuştu. Babamın ve arkadaşlarının, daha doğrusu Türk Milleti'nin bu kutsal mücadelesi beni heyecanlandırıyor, babamdan ve Türk Milletinden gurur duyuyordum.

7- 1921 Teknecik Köyü/Refahiye / Erzincan Doğumlu Muammer Demir İle Söyleşi

Muammer Bey'in kendisi ile yapmış olduğumuz Ermeni zulmü söyleşisinde kendisi o anları yaşayan Bilal Külekçi'nin kardeşi Harun'dan duyduklarını bizlerle paylaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ordumuzun dağıldığını ayrıca büyüklerimiz ağladığını kendilerinin daha çocuk oldukları için bunun sebeplerini bilmiyor olmalarıydı Birkaç gün sonra, Rusların Erzurum'a girdiklerini ve Ermenilerin halkı camilere doldurup yakıklarını haber aldıklarını köyümüzde kadın, ihtiyar ve benim gibi çocuklardan başka bizi koruyacak kimsenin olmadığını belirtmiştir. Birkaç gün sonra herkes yükte hafif pahada ağır ne varsa arabalarına yükleyip göç yolunu tutmuştur. Herkes ağlaşıyorlardı. Suşehri'ne kadar gittiklerini o kışı orada geçirdiklerini belirtmiştir Ne yatıp kalkacak yerlerinin ne de yiyecek bir şeyleri vardı. Ayaklarımızdaki çarıkları dahi yediklerini belirtmişlerdir. Açlık ve yoksulluğun onlara neler yaptırmadı ki? Uzun zaman köylerinden hiçbir haber alamamışlar. Rusların çekildiklerini haber alınca köyümüze döndük. Döndük ama ne götürdüklerimiz, ne de köyde bıraktıklarımız kalmıştı. Bir kısmını yemiştik, kalanlar ise kayıp olmuştu. Açlıktan, bitkinlikten ölen dedeler, nineler, yavrularının ızdırabına dayanamayıp kendilerini diri diri suya atan analar, anlatmaya dayanamadığını daha birçok olaylar vardı. Kendimi tutamadığım için anlatamıyorum.

Köye işte bu çilelerle dönmüşler. Ordumuz Ermenilerle savaşıyordu. Elimizdekileri de askerlere verdik. Kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar askerlere erzak taşıdık. Biz, Ruslardan ve Ermenilerden zarar görmedik. Çünkü buralara kadar gelemediler. Bizi açlık ve yoksulluk mahvetti. Savaşa giden balarımızdan dönen olmadı. Rus ve Ermeni savaşları bitti. Bu seferde Yunan savaşı başladı. Köyün yeni yetişen gençlerini de bu savaş için topladılar. İşte bizim köyde vahşet bu zaman başladı. Bunu fırsat bulan Dersim (Bingöl)'ün Kürt çeteleri köyümüzü bastılar. Onlara karşı koyacak hiç kuvvetimiz yoktu. Köyün ileri gelenlerinden sekiz kişiyi kurşuna dizdiler. Evlerimizi talan edip neyimiz varsa alıp götürdüler. İşte, vatanımız bu şartlar altında kurtarılmıştır.

8- Söyleşi Yapılan Kişi: Cazım İbiş

Doğum Yılı ve yeri: 1922/ Oğuzköyü/ Konaklı Mahallesi/Tortum

İlk olarak köye Ruslar gelmişler. Ruslar halka karşı kötü davranmamışlar. Ermeniler kadar acımasız değillermiş. Ruslar köydeki hastalarla ilgilenmişler ve köydekilere yardım etmişler. Çekilmeden öncede köydekilere cephaneyi almaları için teklifte bulunmuşlar. Köylü bu durumdan şüphelenerek cephaneyi almaktan vazgeçmişler. Fakat Ermeniler işgal için geldiklerinde cephaneleri almadıkları için pişman olmuşlar. Cazım İbişin babası Ömer Ağa buğdayını kurtarmak için mereğin altını eşerek bir ambar yapmış, bu ambara buğdayı doldurduktan sonra üstünü kapatıp mereği ateşe vermiş. Merek yanıp kül olduğundan kullanılamaz hale gelmiş. Köyden çocuklarını toplayarak Tokat'a kaçan Ömer Ağa zulümden kurtulmayı başarmış ancak komşuları o kadar şanslı değilmişler. Köydeki birçok insana işkence yapılmış kadınlara tecavüz edilmiş, erkekler kurşuna dizilmişler. Ömer ağa mereğin altındaki buğdayı çıkararak kalan köylüye dağıtmış böylece geride kalanların açlıktan kurtulmasını sağlamış. Köyden göç

edenlerin bir kısmı Tokat'ta kalarak geri gelmemişler.

9- Mahmut'tan Oğlu Emine'den Doğma 1341 (1925) Erzurum Merkez Doğumlu Remzi Bişkici'nin Annesi Emine Hanım'dan Aktardıkları

Remzi Bişkici'nin tanıdıklarının başına gelenler onlar tarafından kısa kısa anlatılmıştır.

Annesi Emine Hanım olayı oğlu Remzi Bişkici'ye şöyle anlatmıştır: “Babam o zamanlar oldukça zengindi. Bir akşam eve geldi, bize çarıklarınızı giyin dedi. O zaman evde ekmek yapıyorduk. Bir kısmımızda sucuk yapmakla meşguldü. O gün evde Rus komutan vardı. Dışarıda tavukların kümesinden sesler gelmekteydi. Dışarı çıkıp baktığımızda Ermeniler, tavukların başlarını kesip tavukları çantalarına koyuyorlardı. Daha sonra yanımıza geldiler. Ekmeklerimizi aldılar, sucuklar pis kokuyor diye onları almadılar. Ben çok korkmuştum. Hemen tandır damına koştum, yüzümü karaladım sonrada bir köşeye sindim. Çok korkmuştum. Bizi onların elinden kurtaran ise Rus komutandır.”

Başka bir olayda Remzi Bişkici'nin kayınının babası Hatem Bölüktepe başlarına gelen olayı şöyle anlatmıştır: “O zamanlar Yanıktepe'ye bizim adamlarımızı üçer üçer götürürlerdi. Bunları götürürken bazı şeylerle kandırılırdı. Üç kişi götürmelerinin sebebi işleri kendilerince daha kolaylaştırmaktı.”

Remzi Bişkici arkadaşı olan (kendisinden epey büyük) Ahmet Efendi diye biri olduğunu söylemiş ve bunun anlatmış olduğu olayı bize şöyle anlatmıştır: “Ahmet Efendi kızlardan birinin bağırdığını duymuştur. Sesin geldiği tarafa gittiklerinde kızı kollarından duvara kolları açık vaziyette çivilendiğini görmüşlerdir. Ayrıca küçük kızın ırzına geçilmiştir.”

10- Anlatıcı: Osman Oğlu Zaime'den Olma 1932 Doğumlu Eyyüb Kaçar

Eyyüb dede, Ermenilerin katliamlarına anne ve babasının birebir maruz kaldığını anlatıyor. Olay Erzurum'un Çat ilçesine bağlı Taşağıl köyünde yaşanıyor. Ermenilerin köyü basmaları sonucu köy ahalisi canlarını kurtarmak için kaçarlar. Eyyüb dedenin babası kaçmayı başarırken annesi Ermenilerin eline geçiyor. Serbest bırakmak karşılığında ise altın ve para talebinde bulunuyorlar. İstediklerini alınca Zaimenine serbest bırakıyorlar. Köy halkının bir kısmı da Ermenilere karşı mücadele ediyorsa da pek başarılı olamıyorlar. Ermeniler bu köye komşu olan Tüysüz köyü ahalisini de topluyorlar. İnsanları damalara doldurup ateşe veriyorlar. Geride kalan ahaliyi de Erzurum merkeze doğru getiriyorlar, Teke deresi adı verilen yerde yayılım ateşe tutarak şehit ediyorlar.

Eyyüb dede, Pasinler'de yaşanmış bir daha bahsediyor. Ermeniler bölge halkını, tren devrilmiş yardıma gidelim diyerek topluyorlar istasyona götürüyorlar. İnsanları vagonlara doldurup treni ateşe veriyorlar. Burada onlarca kişi Ermeni katliamına maruz kalıyor.

11- 1940-Erzurum-Merkeztepe Köyü Doğumlu, İhsan Oğlu Sabire'den Olma Dursun Darga'nın Aktardıkları

Dedem İbrahim, seferberliğe gidince ailesi köyde kalmış. Rusların çekilmesiyle beraber çevre köylerden gelen Ermeniler burada katliama başlamışlar.

Dursun dede, babasından duyduklarına göre Ermeni katliamı konusunda. Erzurum neden güçsüz düştü? Diye bir soruyla başlıyor; Dursun dede bizi bilgilendirmeye.

Rus ordusu I. Dünya Savaşında Erzurum'a girince Ermenilerde onlarla birlikte Erzurum'a girmiş, Kars Sarıkamış arasında

büyük bir ordumuz donarak şehit olmuş, şehit olan askerlerin silahları Rusların eline geçmiş, Erzurum halkı savaş nedeniyle göç etmiş ve bu yüzden şehir tenhalaşmıştı. Erkeklerin ise cephelede olmasından dolayı şehirdeki ihtiyaçlar, kadın ve çocuk çocuk zor durumda kalmıştı. Bütün bunların Erzurum'u güçsüz duruma düşürdüğünü ifade ediyor Dursun dede.

Rus askerleri Erzurum köylerini karargâh olarak kullanmakta köylülerin ellerindeki ineklerini koyunlarını, tavuklarını kısacası köylünün elinde ne varsa her şeyini talan etmişlerdi. Köylü ise bundan dolayı sersefil bir durumda kalmıştı. Dursun dede Rusların yağma ettikleri bu malları Ermenilerle beraber kullanmış olduğunu söylüyor.

Ruslar I. Dünya Savaşından çıktıktan sonra çekilmeye başlamış bunu takiben Ermeniler Çat tarafındaki köylere (Dutcu, Yarmucuk, Hanege, Kevgili vb) girmeye başlamışlar. Savunmasız kalan köydeki ihtiyaçları, kadınları ve çocuk çocuğu mereklere toplayıp bazılarını süngüyle işkence yapmışlar bazılarını ise yakarak katil etmişler, Babaannem (Makbule),halam ve köydeki diğer akrabalarını bütün köy halkıyla birlikte mereklere (samanlık) doldurup yakmışlar.

Babam bu katliamlardan 7 yaşındayken sağ olarak kurtulabilmiş. Ermenilerin kadınların i namuslarına göz dikmiş olduklarını anlatıyordu.

Dursun dede, babasının bu Ermeni baskınına maruz kaldığını ve buradan nasıl kurtulduğunu anlatıyor: Ermeniler köyleri yaktıkları zaman Tepe-köyü'nde bulunan babamın bacısı (Binnaz Darga) ve babam (İhsan Darga) tandıra gizlenirler. Ermeniler tandırda bunları bulurlar ve halamı süngülerle, o da babamı korumaya çalışır. Babam o zamanlar yedi yaşındaymış. Halamı süngüyle ağır bir şekilde yaralamışlar Ermeniler gidince İhsan dede dışarıya çıkmış ve halam ona

çok zor bir şekilde Karakayalar denen bölgeye kaçmasını söylemiş ve Halam ölmeden önce babamdan bir buz parçası istemiş ve onu yemiş ve ölmüştür.

Aradan iki saat geçtikten sonra, kendisi gibi saklanan iki kişiyi daha bularak Kızıl-Kayalar'a gitmişlerdir ve orada bir müddet saklanmışlar, Döndüklerinde köydeki kadın ve erkekleri iki farklı yerde öldürülmüş olarak bulmuşlardır. Öldürüldükleri yerler ve yakılan yerler bugün şehitlik olarak durmaktadır.

Dursun Durga'nın babası, İhsan o dönemde tanık olduğu olayı kendisine şöyle anlatmış:

“Rusların çekilmesinden sonra katliama girişen Ermeniler topladıkları kadın ve erkekleri ayrı ayrı yerlere toplamışlar. Topladıkları kadınların arasında da bir hamile kadın bulunuyormuş. Eli silahlı iki ermeni bu kadının karnındaki bebeğin cinsiyetinin kız mı yoksa erkek mi olduğuna dair bahse tutuşmuşlar. Kadını diğer kadınların arasından alarak bir ahırın yanına getirmişler. Kadının karnını tüfek süngüsüyle deşerek bebeği çıkarmışlar.”

Ayrıca Dursun Durga'nın babası İhsan, öldürülen Müslümanların sayısının sanıldığından çok daha fazla olduğunu da belirtmiş. O dönemde yakılan evlerin çoğu konak şeklindeymiş. Ermenilerden kaçan köylülerin bazıları bu konaklara, bazıları da camilere saklanmış. Konaklardan ve camilerden köylüleri çıkaramayan Ermeniler, buraların bacalarından aşağıya gaz yağı dökerek yakmışlar. Ayrıca ölenlerin çoğunun yanarak değil dumandan zehirlenerek öldüğünü söylemiş. Bunun dışında ki köylüler ise üçer beşer gruplar halinde köy dışına çıkarılıp, buralarda kurşuna dizilip, uçurumlardan aşağıya atılmışlar. Bu nedenle sadece yakılan mekânlarda ki katliam izleri kalmış. Halbuki köy dışında öldürülen insanların sayısı daha fazlamış.

12- *Abmet Oğlu Nuriye'den Olma*1341 (1925) *Alacaköy/ Ilıca/Erzurum Doğumlu İsmail Abuş İle Söyleşi*

Erzurum 'un Ilıca ilçesinde bir araştırma yaptım. Bana Ermeni meselesi hakkında en iyi bilgi verebilecek kişinin İsmail Abuş olduğunu söylediler.

Yaşı 80'miş, Nüfusu Alacaköy'de kayıtlıymış. Olayları kendisi görmemiş fakat babasından ve o katliamdan kurtulanlardan olay hakkında bilgi edinmiş. Abuş dede 80 yaşında olmasına rağmen halen dinç. Kurtuluş savaşının yıldönümünde kutlama ve anmalarda atına binip kılıcı ile halen gösteri yaptığını söylüyorlar. Bu sebepten köyde bazılara ona Miroğlu demekteler.

Ermenilerin Alacaköy'de yaptıkları hakkında ne biliyorsunuz? Esas zulmü kim yapmıştır, bildiklerinizi anlatır mısınız?

İsmail Abuş dede;” Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzurum'da ve Alacaköy'de Rus işgali vardı, o sırada Rus iç işleri karışık-tı. Ruslar bölgeden çekileceklerini Alacaköy halkına söylüyorlar, biz buradan gideceğiz aklınız varsa sizde gidin çünkü biz gidince Ermeniler size büyük zulüm yapacaklar dediler. Köyün ileri gelenleri buradan ne düşmanlar geldi geçti bizi birkaç Ermeni mi kıyacak? Düşüncesiyle bu söyleme fazla aldırış etmediler. Bu sırada köyde 7 Ermeni vardı. Köy ileri gelenleri böyle düşünürken Ruslar bölgeden çekiliyordu. Ruslar bölgeden çekilir çekilmez boşaltılan bölge derhal Ermeniler tarafından işgal ediliyordu. Ermeni lojistik ikmal noktalarının Aşkale civarında konuşlandığı bilinmekte idi. bu sırada köy halkı meydana toplanarak köyde bulunan 7 Ermeni'yi öldürmek için karar aldılar. Alınan bu karar, muhbirler vasıtasıyla Aşkale garnizonunu işgal eden Ermeni birliklerine ulaştı. Bunu üzerine ikinci sularında köy Ermenilerce abluka altına alınıyor. Köye girişler serbest, köyden çıkışlar ise yasaklanıyor.

Köye giren ermeni askerleri: “saman basacağız” diyerek, köy erkeklerini evlerinden çağırarak Rusların boşalttığı askeri kışlalara dolduruyorlar. Bilahare köy erkeklerini akşam 20.30 sularında köy meydanına toplayarak, kollarından birbirlerine bağlayarak makineli tüfek ve mitralyöz ile biçtiler.

Bu olay sebebiyle köyde hiç erkek kalmamıştı. Bizim aileden sadece babam o sırada askerde olduğu için sağ kalmıştı. 18 kişilik ailemizden 17 sini Ermeniler katlettiler.

İsmail Abuş dedeye o sırada köydeki kadınlar ve çocuklar ne olmuştu ve neredeydi? diye sordum.

“Evladım, diyerek sözlerine başladı. Kadınlar ve çocuklar çeşitli yerlere saklanmışlardı. Bütün bu olaylar esnasında insanların dışarı çıkmasına müsaade edilmediği için köyde açlık ve kıtlık baş göstermişti. Kadınları sizlere yemek dağıtacağız diyerek seslediler. Meydanda toplanan bütün köy kadınlarını süngüden geçirdiler. Kadınların tamamen ölüp ölmediklerini kontrol etmek için defalarca aynı cesedi süngülediler. Köydeki analar içgüdüsel olarak çocuklarını korumak için üzerlerine kapanmışlar çocuklardan bazıları bu nedenle kurtulmuşlardır. Sağ çıkan bir çocuğun üzerinde 17 adet süngü yarası tespit edilmiştir.”

Köy de yapılan katliam sırasında köy erkelerinden birinin bedeni 3-4 parçaya ayrılarak evin birinin kapısının üzerine asılmış ve cesedin altına: “Bunlar Osmanlının askerlerinin sabah ve akşam yemekleridir” ibaresini yazmışlardır.

Katliamın ertesi günü Kazım Karabekir Paşa, askerleri köye gelerek ölüleri kadın ve erkekleri ayrı ayrı toplu mezarlara defnediyor.

Aradan yıllar geçtikten sonra bu mezarlar açıldı. Bu mezarlar açılırken bende vardım. 72 adet erkek cesedi çıkarıldı. Kadınların mezarı açıldığında, cesetlerin çürü-

memiş saç telleri ve başörtülerinin olduğunu müşahede ettim. Allah o Ermeni milletinin belasını versin. Bizi de Türk vatanından ve Türk askerinin himayesinden asla ayırmasın”.

13- 1931 Erzurum Doğumlu Halis Çelik'in Amcası Mustafa(Çavuş) Çelik'ten Duyup Aktardıkları Üzerine Söyleşi

“Amcamın anlattığına göre Erzurum'da, Ermeniler 600 kişiyi Gölbaşı'nda bir hana doldurmuşlardır. 4 Ermeni askeri -bunlara maaş veriyoruz, diyerek; sekizer sekizer götürüp Müslümanları katledip tekrar geri geliyorlardı. Bu olay böyle devam etmekteydi. Sabah yakın olunca, şafak atınca 4 Ermeni gelerek bunlardan ikisi önde diz çöküyor, diğer ikisi de arkadan tüfekleri diz çöken Ermeni askerlerinin omzuna koyup halkı taramaya başlıyorlar. Halktan biri diyor ki, 'Bunlar hepimizi katledecek tüfeklere sarılalım bizden üç beş tane vurulursa vurulsun,' diyor.

23

Ermeniler hana doldurmuş oldukları diğer kişileri kurşuna diziyorlar. Bu olayı gören Mustafa Çavuş hemen orada bir yere saklanmak suretiyle gizleniyor. Ermeniler sabah olunca bırakıp gidiyorlar cesetlerin toplu olduğu yerde inleme sesleri geliyordu. Sağ olanlardan üç-dört kişi çıkıyor. Mustafa Çavuşla beraber bu kurtulan kişiler Yarımca'ya doğru kaçmak için harekete geçiyorlar. Bu arada Ermeni nöbetçileri ateş açıyor ve Mustafa Çavuşun yanındakileri vuruyorlar. Mustafa Çavuş da bu arada hemen kara gömülüyor Karanlık olunca da yakın bir köye kaçıyorlar “.

14- Emirhan Oğlu Altun'dan Olma 1936 Sürüгідen Köyü(Heybe Köyü) Doğumlu Efruze Bedir'in Ninesi Beyzar Bedir'den Aktardıkları

“Ninem Beyzar'dan dinledim. Bize yaşadıklarını anlatırdı. Her bahsedişinde de ağlardı.

Tahtakıran köyü Ermeni Müslüman karışık. Bizim köy biraz varlıklı olduğundan muhbirlermiş. Tosun dedem köyün en zenginlerindenmiş. Ninem sofrayı hazırlayıp getirmiş. Daha sınıyı koyar koymaz iki Ermeni ellerinde silah olduğu halde evi basmışlar. Evde, dedem iki kardeşi ve bir de misafiri varmış. Dedem anlamış onların Ermeni olduğunu demiş ki: -bizi öldüremeyin. Benim iki güveç altınım var size vereyim kalkmış vermiş. Alıp götürmüşler az bir zaman geçmiş ki geri dönüp hepsini öldürmüşler. Ninem adamlar geri dönünce İnci teyzemi alıp kapı aralığına saklanır. Annem ise o sırada 4 yaşında imiş. Ahırda buzağuların olukluğuna girip saklanmış. Dört gün nasıl durduysa, aç susuz orda kalmış. Korkusundan çıkamamış. Evdekiler arayınca kadar bulunduğu yerden çıkmamış.

24 Ninem, Ermenilerin gelip öldürdüğü dedemleri, üst üste yığıp ayaklarından zincirleyerek, alıp götürdüklerini, diğer evlerde de öldürdüklerini toplayıp, büyük bir çukur kazıyıp hepsini gömdüklerini söylerdi. . O toplu mezar öglece durur. Şimdi bile bellidir oralar.

Ninem, elini yüzünü üstünü başını çamurlayarak Ermenilerden saklanmaya çalışmış. Onu görenler pis diye tükürüp geçmiş. Erkekleri öldürüp, kadınlara da hep zülüm yapmışlardır. Kadınlara saldırıp kazığa çakmışlar. Hamile kadınların karınlarını deşip çocukları çıkarmışlar.

Ermeniler yer yataklarına varıncaya kadar köyü yağmalamış. Bir hasır kalmış evde Ninem gece tarlada arpanın kellesini keser, gündüz saçta kavurur, onu yerlermiş. Ninem altın bir kemeri varmış. Üzülürdü hala o gün hiç belime takmadım. Yüklüğün üzerine atmıştım. Onu da alıp götürmüşler. Keşke belimde olaydı, der üzülürdü. Ninem Tahtakıran Köyü'nde civar köylülerden insanları toplayıp iki davar komu dolusu adamı doldurup gazla yaktıklarını söylerdi.

15- 1945 Doğumlu Lütfiye'den Olma Mustafa Oğlu Ahmet Dumlu'nun Aktarıkları

Olayın Geçtiği yer: Yanık Dere

Babam 13 yaşlarındaymış iki tane süvari Ermeni'si bunlara -dur, demişler. Babam durmuş "gel seni" götüreceğiz. Halı alacağız sen taşıyacaksın evlerine götürecekler. Babam mecbur kalmış onlarla gitmeye. Kaçacak durumu yok, onlar atlı babam yaya. Halı almışlar, babamın omzuna vermişler. - Bizim aramızdan gel, demiş atlılar. Biraz yürümüşler ama hava kararmaya başlamış. Akşam saat 4-5 arası güz ayları. Babam onu öldüreceklerini de anlayınca kaçmayı planlamış. Babam bakmış karanlık çokmuş, birazda dar bir sokakta fırsat bulup halıyı omzundan atıp kaçıyor. Bunlar bağırıyor. "vurun, tutun öldürün" diyorlar. Babam genç olduğu için dar sokaklarda kaçmayı başarmış. Ondan sonra annesinin yanına gelmiş. Ağlamış, annesi de kardeşini kaybetti, senide kaybedeceğiz diyerek ağlamış. Kardeşini Yanıkdere de şehit veren babam ancak böyle kurtulabilmiş.

16- 1942 Bayburt Doğumlu Mehmet Yakupoğlu, Babası Hasan Yakupoğlu'ndan Şunları Naklediyor

Mehmet Yakupoğlu'nun anlattığına göre: Yakupoğlu ailesi I. Dünya Savaşı döneminde Bayburt'un merkez köylerinden olan Püşke (şu anki ismi: Akyaka) oturmaktaydı. Mehmet Yakupoğlu, dedesinin ve babasının anlattığına göre Cihan Harbi kaybedilince Rus işgalinin başlamış olduğunu (şahıs Enver Paşa'nın Kafkas Hareketi'nden bahsetmektedir) ve bununla beraber Ermenilerin Ruslarla hareket edip katliamlara başladığından söz etmektedir.

Mehmet Yakupoğlu o zamanlar kendi köylerinde de Ermenilerin olduğunu babasından öğrenmiştir. Babasının anlattığına göre ataları, kendi köylerinde yaşayan Ermenilerden zarar görmemiştir.

Mehmet Yakupoğlu harp kaybedilince bu bölgelerden bir göç hareketinin başladığından söz etmektedir. Kendisi göçü bizlere dedesi ve babasından öğrendikleriyle anlatmış ve göçün tam zamanı hakkında bilgi verememiştir. Yalnızca bu dönemin hasat zamanı öncesi olduğu ve köylülerin temel geçim kaynağı olan ekinlerin tarlalarda olduğundan bahsetmektedir.

Mehmet Yakupoğlu'nun ailesi de bu göç hareketi içerisinde köylerinden ayrılmışlardır. Mehmet Beyin edindiği bilgiye göre babası köylerinden göçün olduğu sırada yedisekiz yaşlarındaymış ve harman yapılmaması dolayısıyla büyük yiyecek sıkıntısı çekilmiş olduğundan bahsedermiş. Bütün evini barkını bırakıp giden aile köyden bir çift öküzün çektiği araba ile ayrılmışlardır.

Dedesi ve babasının anlattığına göre göç sırasında çok zorluklar çekmişler, erkekler bu göçü yaya olarak yapmış, kadınlar ve çocuklar ise öküzlerin çektiği arabalarda göç etmişlerdir.

Mehmet Yakupoğlu göçün Yozgat' a yapıldığını bize anlatmıştır. Göç yerinin neden Yozgat ili olduğunu sormama rağmen bunun nedenini bilememektedir. Dedesi ve babasının Mehmet Yakupoğlu' na verdiği bilgiye göre dedesi Hasan Beyin diğer oğlu Arif göç sırasında ölmüştür. (Hasan Beyin bir diğer oğlu Mehmet Beyin babası Hikmet Beydir.) Bu ölüm olayı ailenin Yozgat'a bağlı Divanlı köyüne geldikleri sırada olmuş. O zamana kadar çok sağlıklı olan Arif, burada kafilenin verdiği öğle yemeği sırasında ani bir rahatsızlık geçirerek vefat etmiş ve yakınlarıdaki bir araziye defnedilmiştir. Aile fertleri şu anda Arif Beyin mezarının nerede olduğunu bilememektedir.

Mehmet Yakupoğlu'nun öğrendiği bilgilere göre, diğer aile üyeleri de göç sırasında sağlıklı koşullar nedeniyle hastalanmıştır.

Yozgat'a yerleşen ailenin erkek fertlerinin devletin o zaman ki gereksinimleri dolayı-

sıyla Demiryolları'n da çalıştırıldığı hakkında Mehmet Bey ailesinden bilgiler almış ve bizlere anlatmıştır.

Genel harpten sonra aile tekrar Bayburt'a geri dönmüştür. (Dönüş tarihini sormama rağmen Mehmet Bey bu tarihi bilmemektedir.) Dönüş sonrasında ailenin köylerinde bulunan tarlalarının birçoğunu kaybettiğini Mehmet Bey bize söylemiştir.

Sonuç olarak, aile göç nedeniyle maddi kayıplara maruz kalırken hem de maddi yetersizlikle karşı karşıya kalmıştır. Mehmet Bey ekonomik zorluklar nedeniyle ve çocuklarının geleceği düşüncesiyle 1968 yılında Erzurum'a göç etmiştir. Şu anda Yenişehir ilçesinde ikamet etmektedir.

17- Bayburt'un Kırsal Köyü'nde İkamet Eden ve Aslen De Buralı Olan Mustafa ve Humma'dan Olma, 1900 Bayburt Doğumlu Mehmet Ali Kuzuk, I. Cihan Harbi'nde Ermenilerin Yaptıkları Zulüm ve Katliamları Şu Şekilde Naklediyor

"Kırsal Köyü'nde bulunan 10 hane Ermeni ailesi I. Cihan Harbi'nden sonra 60 haneye çıktı. Ermeni çeteleri buralarda akıl almaz işkence ve katliamlara giriştiler. 1918 yılının 20 Şubat'ından önce Ermeniler Kırsal Köyü'nü üç saat boyunca aralıksız kurşun yağmuruna tuttular. İki yıl sonra Ruslar buradan gitti; Ruslar gittikten sonra da Ermeniler bu bölgeyi terk ettiler.

Müslümanlar ile barış içinde yaşayan Ermeniler, kendi milletlerinden kişileri görünce Müslümanlara son derece farklı bir tutum sergilemeye başladılar. Tecavüze uğramamak için saklanan kadınların yerlerini haber verdiler. Kin besledikleri Müslümanları keyfi olarak öldürttüler; kendileri de bizzat bu zulümleri gerçekleştirdiler. Bu yaptıkları zulümleri de sonradan övünerek anlattıklarını bilinmektedir. Ermenilerden 90 yaşında, boynunda haç bulunan Armen isimindeki kişi

merdivenlerin başına oturarak Müslümanların kimliklerini gelen diğer Ermenilere verdi.

İnsanlık dışı yaşanan diğer bir olay da tecavüz olaylarıdır. Ermeniler, Müslüman kadınları nerede yakaladıysa derhal üzerlerine saldırdılar. Kadınlar namuslarını korumak için önce çocuklarını kuyuya atıp, daha sonra da kendilerini kuyuya attılar. Bunlardan biri de, bu köyde Halitler adındaki aileden Sona isimli kadındır. Bu bölgede en çok hakarete ve zulme uğrayan aile de Paşagiller denen sülaledir. Bu sülaleye ait kadınların cesetleri hala Paşa Mahallesi'ndeki kuyulardadır.

Süleyman Ağa, Kırzı Köyü'nün ileri gelen zenginlerinden idi. Süleyman Ağa gelinini tecavüzden korumak için saman mereğine sakladı. Süleyman Ağa'nın yanında çalışan Ermeni asıllı hizmetçisi gelinin yerini Ermenilere söyledi. Ermeniler Süleyman Ağa'nın gelinine tecavüz edince, Süleyman Ağa da gardaşı ile Ermenilerden birinin kolunu yaraladı. Bunun üzerine işkence ve katliamların dozu daha da arttı ve Ermeniler Süleyman Ağa, Ahmet Dede, İsmail ve akrabaları ile tam 14 kişiyi kurşuna dizdiler, daha sonra da kadınlara yöneldiler. Kadınlardan biri 'Namusumu Ermeni'ye teslim etmektense kuyunun temiz suyunda boğulmayı tercih ederim' dedi ve kucağındaki çocuğuyla birlikte kendisini kuyuya attı. Bunu gören kadınlar önce anne, sonra gelin, daha sonra da diğerleri olmak üzere kendilerini diri diri kuyuya attılar. Bir kuyuya 14, diğer bir kuyuya 17, bir başka kuyuya ise 1 kadın kendini atarak şehit oldular. Bacık Bibi ismindeki kadının kocası Behri kuyuya atladı. Bunun üzerine Ermeniler kuyuyu taradılar. Bütün halk Niv, Vanşen ve Hart bölgelerine kaçmaya başladı. Ruslar Ermenilerden daha merhametli idi. Köylüler Rus komutanından öldürülmeyeceklerine dair bir alımtı. Fakat bu belgenin hilafına ilk olarak bu belgeyi alan kişiyi öldürdüler. Ermeniler her gece hanelere tecavüz ettiler.

Ermeniler gece baskını ile bizi yakaladılar ve erkeklerden bazılarını yollarda çalış-

tırmak için Sarıkamış'a sürgün ettiler. Kalan kişilerden 14 kişiyi ise acımadan kurşuna dizdiler. İçlerinde benim de bulunduğum kadın ve çocukları Abdurrahmanlar denen ailenin büyük evine topladılar. Karadağ Ermenileri o gece herkesin öldürülmesi için emir vermişlerdi. Fakat Ermenilerin çavuşu Ekna, "Hepsini öldürürsek komşu köy olan Niv'den bizi çıkarmazlar" dedi. Bunun üzerine o gece öldürülmekten kurtulduk.

İsmail Dede: "Gâvur bizi vuracak, kaçalım, değirmende domuzluğa girelim" dedi ve kaçarken yolda öldürüldü. Yagop isimli kişi ise Ermenilerden kaçarken kuyuya atladı. Fakat kuyuya açılan ateşle öldürüldü. Güller Bibi'nin kuyusuna 18 kişi atladı. Osman dayıyı ise merdivenlerde vurdular. Abranlı İrfani Efendi dört lisan biliyordu. Bayburt'taki Ermeni Arsak Paşa onu Bayburt'a aldirttı. Ermeniler Abranlı İrfani Efendi'yi hemen öldürmeyip dilim dilim dilim doğradılar."

Ermeniler tarafından öldürülenlerden isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Hüseyin Ağa, Osman Ağa, Süleyman Ağa, Ahmet dede, İsmail dede, Üzeyir Ağa, Dursun, Behri, Molla Şükrü, Osman, Yagop, Mamak, Saleh dede, Molla Hüseyin, Mihrali"

18- 1939 Erzurum Doğumlu Şaban ve Bedriye'den Olma Metin Özgürler Anlatıyor

Büyük-annem(anne-annem) Dumlu'nun Hademelek Köyü'ndedir. Ermenilerle birlikte yaşıyorlarmış. Rus işgal etmiş Erzurum haliyle de bizim köy de Rus işgalinde. Rusların Dumlu'da komutanlıkları var. Köyümüzün yerlisi Ebo isimli bir Ermeni, Rusların gelmesiyle birlikte köydeki falanın kızı, falanın gelini diye Ruslara ihbarda bulunmaya başlamış. Onlarda onun dediği kimselere ağza alınmayacak muamele yaparlarmış. Köylü bu durumdan çok muzdaripmiş ama kollarından bir şeyde yapamıyorlarmış.

Köylüler her akşam adını şimdi unuttuğum yaşlı bir kişinin evinde toplanıp konuşurlarmış. Akşamın bir vaktinde de evlerine dağılırlarmış. Buraya gelip giden Hedik isimli bir bayan da kötürüm olan kız kardeşini sırtlar bu sohbetlere katılır yine kötürüm kardeşini sırtlayarak evlerine gidermiş. Yine bir akşam köylü sohbette buluşup, dağıldıklarında bu Hedik isimli kızı Ruslar kolundan yakalayıp desteleyerek sırtındaki kötürüm (biz kötürüme: oturtma rahatsızlığı diyoruz) kız kardeşini yere çalarak zorla götürmüşler. Köyümüz ile Dumlu'nun arası sulak olduğu için hep çalılıktır. Bu kız köyün kenarındaki çalılıklara kadar feryat figan bağırta bağırta götürmüşler. Gidiş o gidiş...

Meğer köylümüz olan bu Ermeni Ebo sırtında çocuk olan bayan dediğim kişidir, diye bu kızın eşkâlini önceden Ruslara vermiş. Bu durumdan köylü çok rahatsız olmuş. Bu ermeni Ebo yu ortadan kaldırmak için plan yapmışlar. Bu köyden olan Ağa dayı anlatırdı ki Eboyu köyden uzaklaştırıp zararsız hale getirmeyi düşünerek bir plan yaptık. Onunda olduğu bazı ortamlarda İspir tarafında şu var bu var gibi güzel ve onun hoşuna gidecek şeyler söyleyip o tarafa doğru bir hafta geziye gidelim diye konuşmalar yaparken Ebo'nun da hoşuna gitmiş olmalı ki: Ağa Dayı bende o taraflara sizle geleyim bende gezerim diye teklifte bulunmuş. Zaten köylünün istediği o...

Derken İspir'e doğru yola çıkmışlar. Yola çıkmadan evvel köydeki başta Ebo'nun akrabası olan Ermeniler bu yolculuğa çıkanlara başta Ağa Dayı olmak üzere demişler ki: O la ki Ebo'nun başına bir iş getirirseniz köyü yakarız haberiniz ola

Bir zaman sonra İspir'e varmışlar. Ağa Dayı oradaki eli silah tutanlara aramızda böyle biri var. Onu haleldin demiş. Onlarda olur demişler. Demişler ki Çoruh nehrinin kıyısına gidin iş kolay. Oraya Ağa dayı Ermeni Ebo ve diğerleri gitmişler. Orada Çoruh nehrine bakarlarken tüfekte bu Abo öldürülüp Çoruh

nehrine atılmış. Ağa dayı diyordu ki bahar gelmesine yakın zamandı. Köye endişeli ve korkarak geri dönerken yolda işittik ki Türk ordusu Erzurum'a girmiş haliyle köyümüzü de kurtarmış. Bizi tehdit eden Ermenilerde haliyle kaçmışlar. Bu büyük bir şanstı. Yoksa Ermeniler bu sebeple köyümüzü yakabilirdi. Zaten bize de demişlerdi. Anneannemin köylüsü olan Ağa Dayı bu olayı her yerde ibretle anlatırdı.

Nenem derdi ki köyde "Tehcir" sebebiyle Ermeniler toplanmış gidiyorlardı. Bizde onları yolcu ediyorduk Nede olsa yıllarca bir arada yaşamışlar. Yolcu ettiğimiz Emeniler ökü arabalarına binmiş gidiyorlardı. O sırada içlerinden biri dedi ki" Hanım hanım, biz gideriz yaz üstüne, siz kalırsınız buz üstüne" bu bir serzeniş veya beddua anlamında söylenmiş. Nenem derdi ki gerçektende onlar gittikten kıza bir zaman sonra köyümüzü Ruslar işgal ettiler. Ve bize çok zahmet verdiler. ((Temmuz 1915 den sonra tehcir yasası uygulandı Ruslar Erzurum'u 16 Şubat 1916 da işgal ettiler.)

*19- Peruze ve Salib'ten Olma
1946 Doğumlu Erzurum Merkez
Soğukçermik Köyünde Dünyaya
Gelmiş Şu Anda Erzurum'da Esnaflık
Yapan Osman Orak'ın Anlattıkları*

Babam Salih Orak 1309/1893 doğumlu. Dedem subaymış. Adı Osman Kundakçı soyadı değişikliğiyle Orak olmuş. Babam dedem vefat ettikten 40 gün sonra dünyaya geliyor. Babaannem babamı büyütüyor.

Okul zamanı babam rüştiyeye yazılıyor 16 yaşında askere alıyorlar 14 yıl askerlik yapıyor. Sarıkamış'ta çarpışırken esir düşüyor ve iki yıl esir kalıyor. Koca tümenlerinden 150 kişi esirlermiş. Bunları Erivan'da tren istasyonunda un fabrikasında çalışıyorlar.

Un, şeker, gıda gibi levazımatı da, tren vagonlarına taşımak babam ve diğer esir

Türklerin yaptıkları işlerdenmiş. Giden-gelen yükleri trenlere taşıyorlarmış.

Sesleri sedaları çıkmazmış. Ola ki birisi oradakilere bir şey sorsa veya söylese tüfeğin dipçığıyle döverlermiş. Bazı arkadaşlarını çok eziyetle öldürmüşler.

Derken bir gün oradaki iâşeyi taşıyan arabacıardan bir Ermeni babamı görüp tanıyarak babama yaklaşıp sessizce senin gözlerin çok iyiliğini gördüğüm Erzurumlu Osman Bey'e çok benziyor. Ben ondan çok iyilik gördüm... Sen onun neyisin? Diye, babama sormuş. Babam çok korkmuş ama Osman Bey'in oğlu olduğunu da haliyle söylemiş.

Korkma ben onun çok iyiliğini gördüm. Şayet gelirsen ben seni Türkiye'ye kaçırabilirim, diyor, Ama kimseye bir şey söyleme.

Bu Ermeni nakliyeci aradan bir hafta geçtikten sonra Erzurum'a şeker yükü alıyor. Bir arabaya 4 at koşarlarmış Adam, arabaya 14 pund yük alacak yerde. Adam 13 punt alıyor. Bir sandığa da babamı saklıyor. Dört araba yola çıkıyorlar. Yolda babama ikramda bulunuyor

Arpaçayı'nı geçerken arabanın ön tekerlekleri çay'a batıyor. Orada çalışan Rus ve Ermeni askerler yardıma geliyorlar. Arabayı iterlerken onlardan biri şeker dolu bir sandığı delmeye çalışıyor. Gizliden şeker almak istediğinden, aksilik bu ya o sandıkta da babam varmış. Babam eyvah yakalanacağım, diye çok korkmuş. Duruma arabacı vakıf olunca müdahale ediyor.

Sabah namazı Erzurum'a geliyorlar. Nenem Dervişağa Mahallesinde oturmuş. Arabayı doğruca babaannemin kapısına sürüyor. Kapıyı vuruyorlar. Aç, diyor Paşa -anne oğlun Salih'i getirdim. Babaannem babamı görüne bayılıyor. Çok seviniyor Babaannem, babamı getiren adamı da misafir ediyor. Adam ertesi gün yükünü götürüp teslim ediyor.

Adam babamı dedemin gözlerine benzeterek tanımış. Dedemin iyiliğini görmüş bir Ermeniymiş.

Daha nicelerini yazabileceğimiz bu tarz ifadeleri burada sonlandırıyoruz. Sonuç olarak diyebiliriz ki:

Erzurum ve civarı köylerde Ermenilerin yaptıkları vahşet ikinci kuşak dilinden şimdilik bu kadar. Bu anlatılara karşı çıkanlar olsa da bunu inkâr etmek niyetleri maya tutmayacaktır. Akla hayale gelmeyecek, en vahşi yollarla Müslümanları katlederek, sanki hiç yapmamış gibi davranmak pişkinliği sırf Hıristiyan oldukları için kabul görmüştür. Çeşitli dünya ülkelerinde, Türklerin soykırım yaptığına dair kabul görmeler siyasidir. Elbette kavga eden iki kişinin kavga anında birbirine kast edecekleri doğrudur. Ama kavgayı kimin başlattığı mantığı unutulmamalıdır. Kavgayı çıkartan olayın sonucuna katlanmalıdır da. Birinci Dünya Harbi'ni doğrudan biz çıkaramadığımıza göre, buna sebep olanlar neden bu anlamda sorumlu tutulmazlar bilinmez.

Birinci Dünya Harbinde Türk ve Müslüman evlerinin, köyelerinin sahipsiz kaldığı doğrudur. Korumasız olan da haliyle Türk ve Müslüman halktır. Bunu fırsat bilen Ermeniler rüzgâr ekerken elbette fırtınayı da biçmişlerdir. "Savaş Hali" denilen psikoloji içinde neler olmuyor ki. Olsa olsa sistemli (Almanlar gibi) ve insanı tüm varlığıyla yok etme (Amerikalıların atom bombası gibi) silahları kullananlar akla bile gelmiyor.

O kadar yok etme hırsı içinde olan Türkler, Ermenilerin yaşadıkları yerlerdeki mezarları hâlâ muhafaza ediyorlarsa bunu nasıl izah etmek gerekir... Sıradan halkın anlattığı ve aktardığı olaylardan da anlaşıldığı gibi iyisine iyi denmiş, olmayanlarına da uyarı tabirler kullanmışlardır.

İkinci kuşaktan da olsa, söyleşi yapılanlar değişik köylerden olmakla birlikte anlattıkları zulümler birbirine benzemektedir. Bu ise bu tarz bir katliam ve yok ediş planının

Ermeniler tarafından karar verilerek ve özellikle yapıldığını gösterir.

Bu tarz ve daha detaylı çalışmaları yazık ki zamanında olayları yaşayanların ağzında derleme fırsatını çoktan kaçırmışız. Ama -nereden başlarsan kâr- diyerek bu derleme çalışmayı yaptırırken daha geniş kapsamlı yapılacaklara da ilham olabileceğini düşünüyorum.

Sözlü tarih anlayışı bizde henüz gelişmemiş olmakla birlikte Ermenilerin bu tarz yazdıkları eser sayısı yüzlerce. Bu mukayese ile neleri, nerelerde kaybettiğimiz ortaya çıkar. Bu vesile üniversitemizde “Türk-Ermeni İlişkileri” başlıklı bir ders var mı bilmem...

Ermeniler, duygusal bakımdan da işlerine geldiği bakımından bu tarz çalışma ve faaliyetleri bizden çok ve daha aksiyonel yapmaktadırlar. Doğu’da: Van’da, Ağrı’da, Kars’ta, Erzurum’da, Bayburt, Erzincan gibi vilayetlerde kime sorulursa çok daha ilginç hatıralar anlatabilirler. Bu vilayetlerdeki büyük bir çoğunluk halkın geçmişte dedeleri, nineleri Ermeni vahşetine maruz kalmışlardır. Bu gerçekler ışığında geç de olsa bu tür çalışmalara devam etmeliyiz. Çünkü yarın bir gün bu ikinci kuşak kişileri de bulamayacak olacağımızın üzüntüsünü yaşamamalıyız. Çünkü biz “hayatta çektiğimiz acılardan çok kaçırdığımız fırsatlara yazarız” sözünü iyi bilenlerden olmalıyız.

Kabul etmek gerekir ki Ermeni vahşetini anlatmaktan çok, bu vesileyle vitrine olmak gayretinde olanlar vebal altındadırlar. Yeni nesil tarihçiler donanım ve ilgileriyle ihmal edilmiş bu tarz çalışmalarla olunması lazım gelen uluslararası noktaya kısa sürede ulaşacaklardır.

Özellikle ülkemiz aleyhine “soykırım” tasarılarının kabul edildiği ülkelerden bölgemize gelmelerini sağlayacağımız Avrupa insanına çeşitli yollarla yöreyi gezdirip, halkla tanıştırap gerçek soy kıranların kim olduğu gibi tanıtım faaliyetlerini de, yapmalıyız.

Yalanla yazılan tarihlerin, doğrularla yeniden ve daha gerçekçi olarak yazılabileceğini unutmayalım.

Neler Yapabiliriz: Üniversitemizde “Türk-Ermeni İlişkileri” içerikli dersler kurulmalıdır. Şimdiye kadar şu veya bu vesile ses ve görüntüsü alınmış ve mutlaka üniversite, radyo ve televizyonlarda yayınlanmış, arşivlerde olması gerekli dokümanlar bir araya toplanmalı ve çeşitli yollarla çoğaltılmalıdır. İkinci kuşak kişilerin aile ve çevre büyüklerinden duydukları daha çok derlenmeli ve yayınlanmalıdır. Bu yoldan devamla ilginç hikâye, roman ve senaryolar yazılmalıdır.

Zorla hiçbir halka -şu iyi, şu kötü- hususu dayatılamaz. Dayatılsa da halk iyiyi ve kötüyü içinde, dilinde, anlatılarında yaşatır. Türk halkının da Ermenileri anış ve anlatıları bu minvaldir.